

Folkelige protestbølger og demokrati i Danmark 1700-2000

AF

RENÉ KARPANTSCHOF & FLEMMING MIKKELSEN

Temaet i denne afhandling er demokratiets historiske opståen og udvikling i Danmark med fokus på samspillet mellem folkelig protest 'for nedden' og demokratisering af det politiske system 'for oven'. Vi er ikke de først til at bringe emnet på bane; f.eks. har en begivenhed som folketøget til kongen d. 21. marts 1848 en fast plads i fremstillinger af den danske overgang til demokrati. Alligevel er der stadig hvide pletter på kortet over danskernes protestaktivitet og dermed også en uvished om protesternes rolle i demokratiseringen. Den uvished har vi sat os for at reducere gennem en kortlægning af folkelige protester i de sidste tre århundreder. Til det formål har vi gennemført databaseregistrering af mere end 5.000 protestaktioner 1700-2000.

Lad os med det samme afsløre undersøgelsens empiriske hovedresultat, nemlig identificeringen af fire store folkelige protestbølger. Den første begyndte i 1830'erne og kulminerede i netop 1848 med enevældens fald, mens en anden protestbølge 1885-87 – som vi mener, er blevet negligeret af historikere og demokratiforskere – udsprang af samtidens såkaldte forfatningskamp. Den tredje bølge udspillede sig omkring besættelsens afslutning 1943-46, mens den seneste store protestbølge knytter sig til ungdomsoprøret omkring 1968. Vi kalder dem også *bølger af demokrati*, fordi de, som man måske aner, falder sammen med nogle af Danmarkshistoriens afgørende demokratiseringsmomenter.

Vi fortæller også om protester *stillet over for* det politiske system. Dermed refererer vi ikke til en kamp mellem staten på den ene side og 'folket' på den anden, men til en vekselvirkning mellem protest og statslig politik. Stort set alle større protestforløb dækker over et tæt samspil mellem folkelige aktioner og institutionaliseret politik, ofte med deltagelse af konkurrerende samfundsgrupper og modsatrettede

bevægelser med hver deres allierede blandt fraktioner af eliten. Vi kan formulere vores hovedtese som følgende todelte påstand:

(a) Konkrete konfliktforløb med intenst samspil mellem stat og protest, mellem institutionaliseret politik 'foroven' og protest og bevægelser 'forneden', har været et afgørende formativt omdrejningspunkt for tilblivelsen og den videre udvikling af det danske demokrati; og i forlængelse heraf: (b) Fire ekstraordinært store konfliktbølger, som vi har identificeret i vores kortlægning 1700-2000, indebærer hver for sig en så markant demokratiserende forvandling af det danske samfund, at vi kalder dem bølger af demokrati.

Der er mange veje til og forklaringer på demokrati, men ét bestemt forhold går igen i mange fremstillinger: Folkelige protester, nogle gange i form af egentlige sociale bevægelser, har spillet en rolle, større eller mindre, sådan som folketøget i 1848 er eksempel på. I den henseende håber vi at bidrage med bedre begrundede vurderinger og enkelte nye påstande om protesternes betydning for demokratiseringen.

Vi arbejder også med en teoretisk fortolkningsramme. De protest- eller konfliktbølger, vi har identificeret, er empiriske eksempler på, hvad der i den internationale litteratur kaldes *cycles of protest* (eller *cycles of contention*). En sådan cyklus kan forløbe på forskellig vis og kan kort defineres som en sammenhængende kæde af begivenheder i denne skematiske form:

omsiggribende mobilisering → *konfliktkulmination* → *demobilisering*

Revolutioner er en ekstrem variant, men også mindre drastiske protestbølger skaber i reglen markante politisk-kulturelle forandringer. Nye deltagelsesformer introduceres, nye kollektive forestillinger dannes, og nye grupper mobiliseres og forrykker eksisterende politiske magtbalancer. Et samfund, der rammes af en egentlig protestbølge, er med andre ord sjældent det samme, når stormen har lagt sig.¹

I følgende afsnit forsøger vi en afklaring af begrebet 'demokrati'. Dernæst følger en kort redegørelse for vores protestkortlægning, og så kan den egentlige analyse begynde. Det sker i en fremstilling over otte afsnit af dansk politisk historie 1700-2000 med særligt fokus på de folkelige protesters betydning. Endelig fremsætter vi en konklusion om de tre århundreders demokratihistorie i Danmark.

1 F.eks. Sidney Tarrow: *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge 1998, s. 141-160; Donatella della Porta & Mario Diani: *Social Movements*, Oxford 2006, s. 188-192; Charles Tilly & Sidney Tarrow: *Contentious Politics*, Boulder Colorado 2007, s. 89-109.

Hvad taler vi om, når vi taler om demokrati?

Vi omtalte 1848 som tidspunktet for overgangen til demokrati. Det er helt i overensstemmelse med undervisningsministeriets *Demokratikanon*, hvor det hedder, at grundloven af 5. juni 1849 repræsenterer »Danmarks første demokratiske grundlov«. ² Men denne populære og nu også statsautoriserede opfattelse er reelt en uholdbar anakronisme og national myte. For det første indgår udtrykket demokrati, som mange vil vide, ikke et eneste sted i 1849-grundloven, eller i nogle af de adskillige følgende revisioner til og med den gældende af 5. juni 1953. For det andet lever hele styreformen, og den rolle, befolkningen tildeles i den, i den første grundlov langt fra op til de kriterier, vi forbinder med et moderne demokrati. For det tredje var det ikke ønsket om demokrati i nutidig forstand, der kendetegnede datidens nationalliberale bevægelse, som demokratikanonen ellers fremstiller som »drivkraften bag indførelsen af demokrati i Danmark«. ³

Historikerne har længe haft divergerende opfattelser af regimeskiftet 1848-49 og den grundlov, det resulterede i. ⁴ Det er dog åbenlyst for alle, at junigrundloven ikke var fuldt ud demokratisk, bl.a. fordi kongen her stadig repræsenterer »Den udøvende Magt« (§ 2) og endog selv »udnævner og afskediger sine Ministre« (§ 19). På den anden side tildeltes de nu folkevalgte politikere en klar rolle i lovgivningsprocessen (§ 55), ligesom ministrene blev gjort »ansvarlige for Regeringens Førelse« (§ 18). Det har begrundet den opfattelse – i de senere år især fremført af Claus Friisberg – at den parlamentariske skik fra 1901, hvorefter regeringernes mandat i praksis lå hos Folketinget og ikke kongen, var implicit og tilsigtet i junigrundlovens udformning. ⁵ Heroverfor har nylige studier af Jeppe Nevers og Bertel Nygaard samt en af dansk demokratiforsknings *grand old men*, Palle Svensson, argumenteret, at grundlovsfædrene faktisk mente det, de sagde om kongens rolle. ⁶ Uagtet en

2 Undervisningsministeriet: *Demokratikanon*, Kbh. 2008, s. 52.

3 Undervisningsministeriet (2008), s. 54.

4 Niels Finn Christiansen: »Grundloven, historikerne og det moderne Danmark«, *Den jyske Historiker* 83/84, 1999.

5 Claus Friisbergs tese om junigrundlovens 'implicitte parlamentarisme' blev først fremført i »Den parlamentariske statsskik og Orla Lehmann«, *Historie/Jyske Samlinger* Bind 1996/2, 1996, for siden at blive fulgt op af en række skrifter herunder disputatsen: *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget. Partiernes kamp om forfatningen 1848-1920*, bd. 1-2, Varde 2007 samt »Den første junigrundlovs iboende parlamentarisme«, *Historisk Tidsskrift* 108/2, 2008.

6 Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord*, Odense 2011; Bertel Nygaard: »Demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848«, *Historisk Tidsskrift* 111/1, 2001; Bertel Nygaard: »Anti-Politics. Modern politics and its critics in Denmark 1830-48«, *Scandinavian Journal of History* 36/4, 2011; Palle Svensson: »Var vore forfatningsfædre demokrater?«, *temp – tidsskrift for historie* 5, 2012.

vis indbyrdes disput om demokratibegrebets præcise genealogi, så er den fælles pointe hos Nevers, Nygaard og Svensson, at når de nationalliberale og andre aktører i 1800-tallets første halvdel overhovedet benyttede udtrykket demokrati, var det med et helt andet betydningsindhold end i dag, hvis ikke ligefrem som skældsord. Til eksempel var det relativt ukontroversielt at nægte bl.a. kvinder og tjenestefolk stemmeret fordi, som påpeget af Henrik Horstbøll og Anette Faye Jacobsen, individuelle rettigheder herunder stemmeret til enhver voksen var en fremmed tanke for mange i 1800-tallets midte, hvor forestillingen om 'husbonden', dvs. hustruens øverste (gårdmanden, godsejeren, den ejendomsbesiddende borger), som det egentlige politiske subjekt, stadig var almindelig.⁷

Demokratibegrebets datidige status er fint illustreret i Palle Svenssons opgørelse, baseret på den officielle *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, over, hvor hyppigt fire styreformrelaterede termer optrådte i den grundlovgivende rigsforsamlings møder 1848-49.⁸ »Demokrati« og »demokratisk« optræder tilsammen 96 gange, mens man møder »Constitution« 71 gange, og det er alt i alt lidet imponerende, når man, som Svensson har gjort, »kigger på de tykke bind med forhandlinger på Rigsdagen og betænker, hvor meget der blev sagt!«⁹ Til sammenligning optræder »Kongen« hele 610 gange, og det vel at mærke ikke som genstand for oprørske ytringer, skønt det jo ellers var enevælden, der var til debat. Tværtimod så indtog netop kongen en tilsigtet betydningsfuld rolle i den styreform, som grundlovsfædrene ønskede sig for fremtiden: Det konstitutionelle monarki.

Alt det har konsekvenser for vores analyse, hvor vi jo vil sammenholde forekomsten af protester med demokratiets udvikling. I den henseende har Svensson andetsteds karakteriseret den danske demokratisering som »etapevis«, på linje med Niels Thomsen, der nøjes med at kalde 1848-begivenhederne for »folkestyrets første mobiliseringsbølge« (vores fremhævelse),¹⁰ begge ud fra den betragtning, som vi kan lade en helt tredje, Niels Finn Christiansen, sammenfatte: at »vi [skal] hen over systemskiftet i 1901 og frem til grundloven af 1915 med den radikale udvidelse af valgretten, før vi kan kalde Danmark for et demokratisk

7 Henrik Hørstbøll: »Politisk medborgerskab og Junigrundloven – den almindelige valgrets begrebshistorie«, *Den jyske Historiker* 83/84, 1999; Anette Faye Jacobsen: *Husbondet. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. Kbh. 2008.

8 *Rigsdagen: Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, bd. 1-2, Kbh. 1848-49.

9 Svensson (2012), s. 17.

10 Palle Svensson: »The development of Danish Polyarchy or How Liberalization also Preceded Inclusiveness in Denmark«, i Tom Bryder (red.): *Party Systems, Party Behavior and Democracy*, Kbh. 1993; Niels Thomsen: *Hovedstrømninger 1870-1914. Idélandskabet under dansk kultur, politik og hverdagsliv*, Odense 1998, s. 143.

samfund«. ¹¹ Også Tim Knudsen fremstiller demokratiseringen som noget netop »gradvist«, der, om man vil, allerede begyndte med reformer og såkaldt opinionsstyret enevælde i 1700-tallets sidste halvdel og med 1830'ernes stænderforsamlinger som første klare milepæl. ¹²

Demokratiseringens kronologi udstrækker sig altså et pænt stykke på begge sider af den kanoniserede omvæltning 1848-49. Vi må dog benytte et nutidigt demokratibegreb som standard for at kunne måle den gradvise demokratisering. I dag opfattes demokrati ideelt som en styreform, hvor den førte politik er et fuldt repræsentativt udtryk for befolkningens ligelige deltagelse, indflydelse og ønsker, uden at nogen er blevet forhindret i at ytre, forsamle eller engagere sig, som de vil. Men idealer er jo ikke altid af denne verden; det bliver mere præsent, når kriterierne for et demokrati konkretiseres. Stort set alle moderne demokratibegreber er fælles om at definere demokrati ud fra en kombination af (a) *politiske rettigheder*, der kort sagt skal sikre befolkningens mulighed for politisk deltagelse og indflydelse, og (b) *civile eller liberale frihedsrettigheder*, der beskytter samme befolkning mod overgreb og undertrykkelse, først og fremmest fra statsmagtens side. ¹³ Vi vil pege på en definition af Charles Tilly, som er velegnet til at registrere nuancer, variation og forskydninger indenfor, hvad vi kan kalde et demokrati. Tilly definerer demokrati ud fra fire dimensioner: ¹⁴

(1) *Bredde*. Angår hvor stor en andel af den vokse befolkning, der nyder fulde politiske rettigheder og er inkluderet i det offentlige politiske liv. (2) *Lighed*. Angår borgernes lige muligheder, til forskel fra situationer, hvor bestemte grupper, formelt eller uformelt, har privilegeret adgang til politisk deltagelse og indflydelse. (3) *Beskyttelse*. Angår borgernes beskyttelse mod vilkårlige overgreb og magtmisbrug fra statens side herunder beskyttelse mod, at aktører bruger statsapparatet til at forfølge modstandere og tilgodese sig selv og egne bekendtskabskredse. (4) *Gensidigt bindende konsultation*. Angår, i hvilken grad regeringsdannelsen og den førte politik afhænger af og løbende justeres efter befolkningens præferencer og regelmæssige tilkendegivelser, dvs. graden af konsekvensbærende dialog og symmetri i det gensidige forhold af rettigheder og forpligtelser mellem befolkning og stat.

11 Christiansen (1999), s. 28.

12 Tim Knudsen: *Fra enevælde til folkestyre. Dansk demokratihistorie indtil 1973*, Kbh. 2006.

13 Jf. bl.a. Mogens Herman Hansen: *Demokratiets historie fra oldtid til nutid*, Kbh. 2012, s. 15; Jean Grugel: *Democratization. A Critical Introduction*, New York 2002, s. 12-31.

14 Charles Tilly: *Democracy*, Cambridge 2007, s. 14-15.

Med denne definition betyder demokratisering enhver forøgelse af bredden og ligheden i befolkningens deltagelse og indflydelsesmuligheder og af graden af bindende konsultation mellem staten og dens borgere samt af borgernes beskyttelse mod overgreb og magtmisbrug. I tekstboksen på modstående side har vi, inspireret af Tilly, oplyst en række af de konkrete kriterier, vi kigger efter i den følgende gennemgang af demokratiseringen i Danmark. Her vil vi også møde eksempler på den omvendte proces af *af-demokratisering* i det danske demokratis hverken konfliktfri eller snorlige fremadskriden. Inden da skal vi dog først redegøre for vores specielle protestundersøgelse.

Kortlægningen af protester 1700-2000

Historikere, der beskæftiger sig med store og grundlæggende samfundsændringer, har længe haft tradition for at inddrage protestaktioner og urolige folkemængder som centralt studieobjekt.¹⁵ I forlængelse af den tradition udgør den stridbare kollektive aktion vores grundlæggende observations- og analyseenhed. Vi definerer den som en begivenhed, hvor et antal mennesker i forening og fuld offentlighed, gennem ord eller handling, fremfører et fælles krav, der, hvis det realiseres, vil påvirke andre personer, grupper eller statens samfundsmæssige position og interesser.¹⁶ Med udgangspunkt i den definition har vi identificeret og registreret de mange fortidige begivenheder, der skal indgå i undersøgelsen af danskernes konflikter. Mere præcist har vi til fire separate undersøgelser indsamlet information fra forskellige kilder og benyttet lidt forskellige registreringsteknikker. Resultatet er fire databaser, der i forening udgør den samlede kortlægning af kollektive aktioner i Danmark gennem de sidste 300 år:

Protest-Database-DK 1700-1864: 303 protestaktioner/begivenheder.¹⁷

Protest-Database-DK 1865-1887: 379 protestaktioner (samt 1.413 offentlige politiske møder).

Protest-Database-DK 1888-1913: 1.130 protestbegivenheder.

Protest-Database-DK 1914-2000: 2.065 protestbegivenheder (i alt 3.478 separate aktioner).

15 F.eks. Eric J. Hobsbawm: *Primitive Rebels*, Manchester 1959; George Rudé: *The Crowd in History 1730-1848*, New York 1964; Charles Tilly: *The Contentious French*, London 1986.

16 Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution*, Reading 1978, s. 275.

17 Der kan være beregningsmæssige forskelle på en protestaktion og en protestbegivenhed. Man kan f.eks. tale om én *aktion* så længe deltagerne forbliver samlet. Samles grupper af mennesker under fælles paroler, men forskellige steder, kan man tale om flere aktioner, men kun om én *begivenhed*. I flere tilfælde gør kildematerialet det ikke muligt at skelne mellem aktion og begivenhed.

Tjekliste: Kriterier for demokrati

Bredde med hensyn til politiske rettigheder og inklusion i det politiske liv

- a) Hvem og hvor mange har stemmeret og valgbarhed?
- b) Hvor stor er den effektive deltagelse i institutionaliseret politik som valghandlinger og i civilsamfundets offentlige debat, foreningsliv og anden ikke-parlamentarisk aktivitet?

Lige muligheder for politisk deltagelse og indflydelse

- c) Har nogen grupper formelt privilegeret adgang og indflydelse i kraft af f.eks. social, kulturel eller økonomisk status?
- d) Er der nogenlunde lighed i fordelingen af de sociale, kulturelle og økonomiske ressourcer, der uformelt, men ikke desto mindre reelt betinger borgernes deltagelse og indflydelse?

Beskyttelse mod overgreb, undertrykkelse og magtmisbrug

- e) I hvilken grad kan man ytre sig frit uden at frygte repressalier fra staten og andre magtfulde aktørers side?
- f) Kan alle frit søge og få adgang til information om politiske og samfundsmæssige emner?
- g) I hvilken grad kan man frit danne foreninger og forsamle sig herunder, hvad er politi og domstoles beføjelser og praksis på området?
- h) Er valgene helt frie eller udsættes vælgere for nogen form for pres og trusler?

Bindende konsultation med konsekvensfuld dialog og symmetri i forholdet mellem stat og befolkning

- i) I hvor høj grad sikrer valgsystemet, at de beslutningstagende og lovgivende forsamlinger er repræsentative for befolkningens præferencer?
- j) Hvor afhængig er regeringsdannelsen af vælgernes stemmeafgivning?
- k) Hvor meget justeres den førte politik efter dialog mellem regeringen og en folkevalgt opposition og mellem de politiske beslutningstagere og befolkningens løbende tilkendegivelser til valgene, ved møder og foretræde for politikere og i den offentlige debat?

Med deres kontinuerlige dag-til-dag dækning er aviser vores foretrukne kilde. Den første database om perioden 1700-1864 bygger dog på kilder af mere sekundær art. Ved at gennemgå et stort antal yngre og ældre, publicerede som ikke-publicerede, historiske fremstillinger, casestudier, årbøger, biografier og erindringer, men også systematiske opgørelser over underskriftindsamlinger henvendt til politiske institutioner, har vi identificeret, hvad især historikerne har omtalt af protestbegivenheder, og vi har dermed næppe overset større manifesterede konflikter i denne tidlige periode.¹⁸

Den næste database om 1865-1887 trækker på et avisindeks over indholdet i Berlingske Tidende og Politiken, der har gjort det muligt at indkredse artikler, som specifikt omtaler kollektive aktioner;¹⁹ mens Protest-Database-DK 1888-1913 er baseret på en nærlæsning af de daglige udgaver af *Dagbladet* og *Politiken*.²⁰ Endelig bygger Protest-Database-DK 1914-2000 på *Avisårbogen*, som for hver dag kort dokumenterer de væsentligste begivenheder, herunder sociale og politiske konflikter.²¹

Den foretrukne metodik har været en kvantitativ indholdsanalyse af kildernes beskrivelse af begivenhedsforløbet.²² Vi er her inspireret af en international tradition for såkaldt *protest event analysis*, der har udviklet sig fra en relativ simpel *event count* til den avancerede *quantitative narrative analysis*.²³ Grundlæggende handler det om at omdanne narrative tekster (som regel avisartikler) til kvantificerbare data. Det har vi gjort

18 Referencerne i afhandlingens næste to afsnit om tiden 1700-1884 er i stort omfang eksempler på litteratur, der er kilder til Protest-Database DK 1700-1864. Kilderne til underskriftindsamlinger (adresser) indbefatter systematiske opgørelser i officielle kilder som (Viborg og Roskilde) *Stændertidende*, 1835-1846; *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-49*, 1848-49, og *Rigsdagstidende*, 1850-99, jf. René Karpantschof & Flemming Mikkelsen: »Petitioner, adresser og demokrati i Danmark 1835-1899«, *temp – tidsskrift for historie* 7, 2013.

19 René Karpantschof: *Gaden og parlamentet. Kollektive aktioner, demokrati og den moderne politiks tilblivelse i Danmark 1835-1901*, 2. udg., Kbh. (udkommer 2014 [1. udg.: ph.d.-afhandling 2007]).

20 René Karpantschof, upubl. post doc.-projekt, *Sociale bevægelser og demokrati i Danmark 1888-1913*, Sociologisk Institut, Københavns Universitet, 2008-2010.

21 For nærmere omtale, se Flemming Mikkelsen: »Contention and Social Movements in an International and Transnational Perspective«, *Journal of Historical Sociology* 12/2, 1999.

22 Med undtagelse af perioden 1700-1864 indgår arbejdsconflikter (strejker og lock-out) ikke i databaserne, eftersom det har været muligt at benytte andre systematiske fortegnelser over arbejdsconflikter, jf. Flemming Mikkelsen: *Arbejdsconflikter i Skandinavien 1848-1980*, Odense 1992. Kun når en arbejdsconflikt udarter sig til gadeprotester i form af demonstrationer, fysiske blokader m.m. er dette registreret i databaserne.

23 Roberto Franzosi: *Quantitative Narrative Analysis*, London 2010; Dieter Rucht & Thomas Ohlemacher: »Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives«, i Mario Diani & Ron Eyerman (eds.): *Studying Collective Action*, London 1992.

ud fra et analyseskema, der kan sammenfattes til: Hvem gjorde hvad, hvor, hvornår og hvorfor? *Hvem* dækker over de aktører (gruppe, organisation, institution), der er involveret i begivenheden enten som subjekt eller som den anden aktør, f.eks. en politisk institution, som subjektets handling er rettet mod. *Hvad* dækker over konkrete handlinger og aktionsformer, mens *hvor* og *hvornår* lokaliserer aktionen i tid og rum. Endelig dækker *hvorfor* over aktionens anledning og indholdet i de fremsatte krav. Under hver af de analytiske kategorier har vi registreret yderligere detaljer som f.eks. antal deltagere, navne på medvirkende organisationer osv.

Hele denne fremgangsmåde rejser mange spørgsmål, som vi ikke går i detaljer med her.²⁴ Vi vil blot pointere, at selvom vore data naturligvis ikke viser alt, så har denne form for registrering og kvantitativ analyse af protestbegivenheder sine klare fordele, når vi ønsker at få overblik over hele det nationale konfliktmønster gennem meget lange tidsrum:

(a) Med mange registrerede aktioner viser metoden repræsentative mønstre og udviklingstendenser, og i forlængelse heraf: (b) Metoden identificerer relevante fænomener som nye aktørers entré på den historiske scene, sociale bevægelers op- og nedgange og indholdet i de stedfundne konflikter, og (c) den begrænser antallet af plausible fortællinger om de historiske forløb.

I en mere teoretisk henseende modsvarer protestundersøgelsen vores grundlæggende tilgang, hvor vi sætter konkrete begivenheder, aktører og interaktion i centrum for den historiske analyse og forklaring.²⁵ Men som med ethvert andet historisk kildegrundlag kan vores data og de slutninger, vi drager af dem, først rigtigt vurderes, når vi i de følgende afsnit bruger dataene i vores alternative fortælling om den lange danske demokratisering 1700-2000.²⁶

Første demokratibølge: Enevældens bløde fald 1831-1849

Figur 1 efterlader ingen tvivl om, at 1840'erne dækker over en folkelig aktivitet, hvis lige man ganske enkelt aldrig før havde set. Da samme årti tillige indeholder dansk demokratihistories vigtigste enkelte milepæl, overgangen 1848-49 fra enevælde til konstitutionelt monarki,

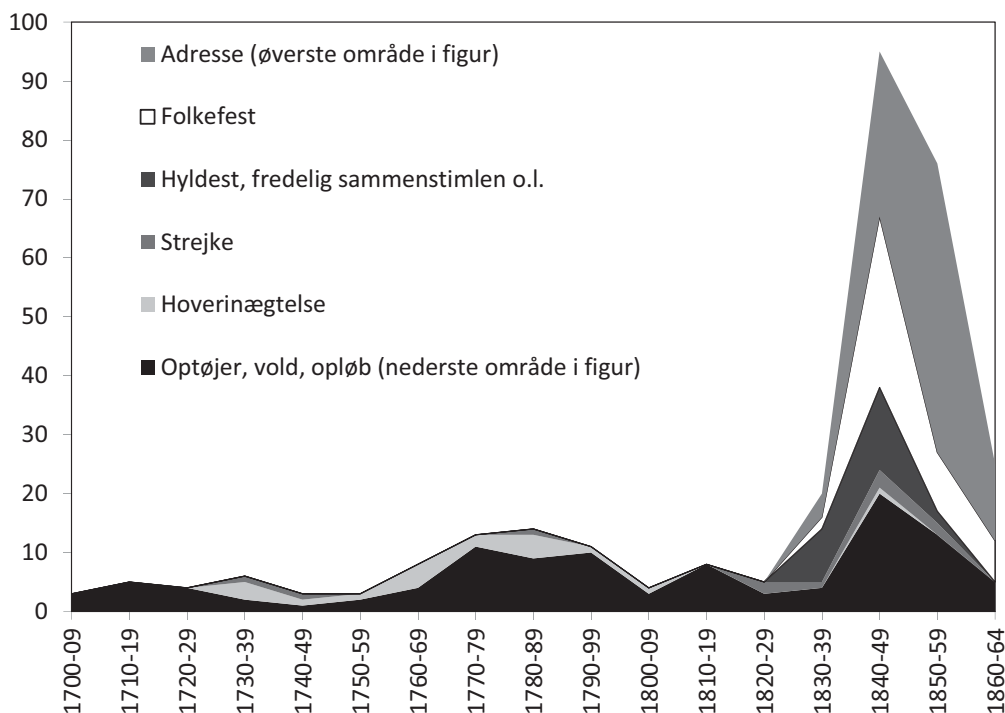
24 Mere udførlig redegørelse og test af protestdataenes repræsentativitet, pålidelighed og gyldighed i Karpantschov (2014).

25 Roberto Franzosi: »The Return of the Actor«, *Mobilization* 2, 1999; William H. Sewell, Jr.: *Logics of History*, Chicago 2005.

26 Databaserne udgør kilderne til afhandlingens tabeller og figurer.

kan vi ligeså godt straks konkludere, at protest og demokratisering her fulgtes ad. 1848-49 er ikke noget ubeskrevet blad, men lad os se, hvad vores data bringer frem om tidens politiske forandringer.

Figur 1. Kollektive aktionsformer 1700-1864 (antal aktioner per årti)

Den enevælde, der i 1848 havde regeret Danmark i små to århundreder, var et diktatur, hvor man længe havde kunnet krydse af i minus udfør alle de i tekstboksen s. 399 oplyste kriterier for demokrati. Under 'reformtiden' i 1700-tallets slutning havde styret dog slækket på kontrollen, og en hidtil ukendt form for borgerlig offentlighed med selskaber, klubber og tidsskrifter så dagens lys.²⁷ Den nye åbenhed opmuntrede også begrænsede dele af bondestanden til lokale hoverinægtelser og klageskrifter, men i selve København, kongens residensby og magtens centrum, kom det til en serie alvorlige optøjer i tiden op til og efter den store franske revolution, som det afspejler sig i figur 1.²⁸

27 Juliane Engelhardt: *Borgerskab og fællesskab. De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*, Kbh. 2010, s. 88-89; Niels Clemmensen: *Associationer og foreningsdannelse i Danmark 1780-1880*, Øvre Ervik 1987; Ove Korsgaard: *Kampen om folket*, Kbh. 2004, s. 167-189.

28 Se bl.a. Thomas Bloch Ravn: »Oprør, spadseregange og lønstrejker i København før 1870«, i Flemming Mikkelsen (red.): *Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700-1985*, Århus 1986; Bent Blüdnikow: »Folkelig uro i København 1789-1820«, *Fortid og Nutid* bd. 33/1, 1986; Henrik Stevnsborg: »Fra Den store Udfejlsesfest til Tømmerstrejken« *Fortid og Nutid* 27/4, 1980; Ulrik Langen: »Den æreløse ordensmagt. Kampen om byrummet mellem vægtene, gardere og pøbel i 1700-tallets København«, *Fortid og Nutid*, 2009; John Christensen, Henning Koch & Henrik Stevnsborg: »Sikkerhed, fred og orden. »Opløb« og »oprør« i 17- og 1800-tallets København«, *Den jyske historiker* 25, 1983.

Disse protesters egentlige politiske karakter og indbyrdes forbindelse er endnu ikke helt klarlagt, men på det seneste har flere studier bekræftet, hvad Carl Bruun for længe siden sammenfattede til: »Der er over det hele en vis revolutionær Tone, der viser, at man i Kjøbenhavn havde tilegnet sig en Del af de Slagord, der i disse Jakobinerregimentets Dage havde Klang i Paris«. ²⁹ Revolutionsspøgelset var kommet til Danmark, hvor den, som vi skal se, fortsatte med at husere til elitens udtalte ængstelse.

Nogle af de franskinspirerede slagord, man havde tilegnet sig herhjemme, rummede ideer om forfatningsreformer i retning af et konstitutionelt monarki, men noget afgørende skete altså ikke før 1840'erne. Her kulminerede den første store protestbølge i en folkelig mobilisering, der ikke bare var uset i omfang men også i karakter. Figur 1 viser, hvordan det begyndte i 1830'erne med et aktivitetsniveau, der i sig selv kunne være husket som epokegørende, hvis ikke det var kommet til at stå i skyggen af det næstfølgende årti, hvor toppunktet blev nået i 1848³⁰ med intet mindre end grundloven af 5. juni 1849 som den umiddelbare følge – et signifikant skridt i demokratiserende retning.

Figur 1 fortæller også om en anden vældig politisk-kulturel forandring knyttet til begrebet *aktionsrepertoire*. Dermed mener vi de former for kollektiv aktion, som er kendte og tilgængelige for en given tids aktører.³¹ Når danskerne gik på gaden i utilfredshed med diverse samfundsmæssige forhold, havde det frem til 1830 været domineret af situationsbestemte, løst organiserede, stedbundne og voldelige reaktioner, som 1700-tallets optøjer og lokale hoverinægtelser. Men efter 1830 skiftede aktionsrepertoiret fuldkommen karakter. Det skyldes, som figur 1 illustrerer, fremkomsten af en række nye aktionsformer, for det første *hyldest* og *anden fredelig sammenstimlen*, hvor man forsamlers i det offentlige rum for på ikke-voldelig vis at tilkendegive sin støtte eller mishag

29 Carl Bruun: *Kjøbenhavn*, Kbh. 1901, s. 854. Modsat bl.a. Blüdnikow (1986); Ole Stender-Petersen: »Politiske bevægelser og sociale uroligheder i Slesvig-Holsten i 1790erne«, *Historie. Jyske Samlinger* Ny Række 19/4, 1993; og Ravn (1986), der taler om en »ikke artikuleret folkelig understrøm« (s. 70), så påpeger nyere studier som Ulrik Langen: *Revolutionens lange skygger*, Kbh. 2010 og Jørgen Mührmann-Lund: »Revolutionen i Sæby«, *Kulturstudier* 1, 2013, klare vidnesbyrd om en udtalt fransk og dermed politisk inspiration.

30 Vores database har 32 registrerede protestbegivenheder i 1848, cirka tre gange flere end noget andet år i årtiet.

31 Begrebet aktionsrepertoire stammer fra en særlig tradition for historisk-sociologiske studier med databaseregistrering og analyse af kollektive aktioner som empirisk fundament, jf. Tilly & Tarrow (2007); Charles Tilly: *Contentious Performances*, Cambridge 2008.

ved politiske tiltag og fremtrædende personer med politisk symbolværdi; for det andet mere gennemorganiserede og velordnede *optog, demonstrationsmøder og politiske folkefester*, og endelig *petitioner og adresser* – i moderne sprogbrug: underskriftindsamlinger – som en måde at fremføre politiske krav og synspunkter på.

På europæisk plan havde overgangen til dette mere 'moderne' repertoire pågået siden 1700-tallets sidste halvdel i direkte forbindelse med fremkomsten af en hidtil ukendt type politisk aktør. Det var *den sociale bevægelse*, hvis deltagere gennem vedvarende kampagner med møder, optog osv. førte sig frem som repræsentanter for omfattende samfundsmæssige fællesskaber.³² Befolkningerne indtog for første gang i historien en rolle som fast medspiller på den politiske scene, så man nok tør tale om en epokegørende forvandling af det politiske liv i vor del af verden. Lad os se nærmere på, hvorvidt og hvordan denne udvikling af protestmidlet kan sættes i forbindelse med en samtidig demokratisering i Danmark.

Et passende udgangspunkt er Frederik 6's beslutning i 1831 om at indføre provinsialstænder i hele sit rige bortset fra bilande og kolonier, dvs. i den såkaldte Helstat, bestående af selve kongeriget samt hertugdømmerne Slesvig og Holsten. De i alt fire stænderforsamlinger var kun rådgivende og vælgerkorpset begrænset til 2,8 pct. af befolkningen, men de udgjorde ikke desto mindre Danmarks første folkevalgte parlamenter og er derfor et oplagt sted at placere den danske demokratiserings første milepæl. Der er udbredt enighed om, at kongens beslutning skete under indtryk af den parisiske julirevolution, der i 1830 skabte dønninger ud over Europa.³³ Det aktualiserede spørgsmålet om en forfatning i Holsten, fordi området udover at være dansk hertugdømme var medlem af Det tyske Forbund, hvor alvorlig uro inspireret af begivenhederne i Paris pressede flere stater til politiske reformer. Efter at embedsmanden Uwe Lornsen i november 1830 havde skabt yderligere røre med sit krav om en liberal forfatning og selvstændighed for et samlet Slesvig-Holsten, anbefalede gehejmestatsminister Møsting d. 15. december Frederik 6 at indføre provinsialstænder og det ikke bare i hertugdømmerne men også i resten af Helstaten.³⁴

32 Charles Tilly: *Popular Contention in Great Britain 1758-1834*, Cambridge 1995; Tilly (2008), s. 116-145.

33 F.eks. Hans Jensen: *De danske stænderforsamlings historie*, bd. 1, Kbh. 1931, s. 73-80; Povl Engelstoft & Frantz Wilhelm Wendt: *Haandbog i Danmarks Politiske Historie. Fra Freden i Kiel til Vore Dage, 1814-1933*, Kbh. 1934, s. 27; Vagn Skovgaard-Petersen: *Tiden 1814-1864. Gyldendals Danmarks Historie*, bd. 5, Kbh. 1985, s. 39; Claus Bjørn: *Fra reaktion til grundlov 1800-1850. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 10, 1990, s. 185-186.

34 Jensen (1931), s. 81-135.

Men hvilken rolle, om nogen, spillede hjemlige protester for kongens beslutning om den nye stænderinstitution? En generel baggrund var, at de mange »klubber og foreninger fra 1770-1830« havde fremmet et offentligt »ønske om at gribe ind i den samfundsmæssige forandring«. ³⁵ Særligt med hensyn til 1830 har flere historikere, som Claus Bjørn, imidlertid fremhævet, hvordan det blot »gærede lidt i København«, og det er der megen sandhed i. ³⁶ Man kan dog skærpe det til, at »Julirevolutionen havde ogsaa den Virkning her hjemme, at Folk ligesom blev dristigere til at skrive og optræde«, som det erindres senere i århundredet, ³⁷ og Frederik 6's optagethed af et stenkastende opløb d. 13. september – mod synagogen i Krystalgade, hvorom kongen henvendte sig til både udenrigsministeren og Københavns politidirektør – vidner om en let antændelig frygt for oprør. Et andet vidnesbyrd i den henseende er kongens reaktion på en erklæring d. 2. januar 1831 fra en af sine mest fortrolige, førnævnte politidirektør Andreas Chr. Kierulff. Denne betonedede »den Retning, som alle menneskelige Ideer har taget siden Udbruddet af den sidste Revolution i Frankrig« og råder taktisk til »saa meget at nærme sig Tidens Aand, som til Gemytternes Tilfredsstillelse er uomgængeligt fornødent«. ³⁸ Det blev udslagsgivende; straks efter, henholdsvis d. 11. og 13. januar, udstedte kongen to stænderreskripter.

Frederik 6's motiver og overvejelser var naturligvis en kompleks blanding, men oprørsfrygten var en markant ingrediens. Blandt de begivenheder, som figur 1 dækker over, viser især de voldsomme og omfattende jødeuroligheder 1819-20, at der var en vis substans i denne frygt. ³⁹ Under urolighederne agerede de københavnske studenter hjælpepoliti og vandt derved en sådan goodwill hos Frederik 6, at de i 1820 endelig kunne stifte Studenterforeningen, hvilket de tidligere var blevet nægtet. Det skete på trods af studentermiljøets tradition for radikalisme og uro og nu også åbenlyse forbindelser til den endnu mere radikale tyske studenterbevægelse. ⁴⁰ De danske studenter loyalitet over for enevælde-systemet varede da heller ikke ved. Ganske vist var kongen genstand for studenternes hyldest, da de d. 11. februar 1831 begav sig i samlet flok

35 Vagn Wählin: »Opposition og statsmagt«, i Flemming Mikkelsen (red.): *Protest og oprør*, Århus 1986, s. 116.

36 Bjørn (1990), s. 186.

37 Jf. H.C.A. Lund: *Studenterforeningens Historie 1820-70. Dansk Studenterliv i det 19. Aarhundrede*, I. Del. Kbh. 1896, s. 285.

38 Jf. Jensen (1931), s. 128, 130.

39 Jens Rasmussen: »Jødefejden og de beslægtede uroligheder, 1819-20«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 2010.

40 Lund (1896), s. 1-80.

fra Regensen til Amalienborg. Begejstringen skyldtes stænderreskriptionerne, der først nu blev offentliggjort, men denne reform hindrede ingenlunde flere radikale forfatningssværmerier. Tværtimod udvidede studenterne deres aktivitet til hyldest af kendte liberale som professor H.N. Clausen i 1832 og i 1833, anført af den unge jurastuderende Orla Lehmann, af den enevældekritiske officer A.F. Tscherning.⁴¹ Hvad der startede tilforladeligt med studenter, der hyldede kongen, udviklede sig således til en mere udfordrende offentlig støtte til liberale tiltag og oppositionelle figurer.

Politidirektør Kierulffs idé om at dæmpe gemytterne med provinsialstænder virkede nærmest direkte mod hensigten. Det blev kun tydeligere, da de rådgivende stænderforsamlinger begyndte deres virke i 1835. Det rådgivende lå i at tage kongens lovforslag »under Overveielse og derover afgive allerunderdanigst Betænkning«, som det hed i den første korte stænderanordning af maj 1831 (§ 4). Den anden vej rundt tillodes de stænderdeputerede at »gjøre Os [kongen] Forestilling og Forslag« (§ 5).⁴² Men med den endelige forordning af 1834 kunne selv »Valgdistrictets Beboere forlange, at han [den deputerede] skal forelægge de Ansøgninger og Besværinger, som de maatte ønske at bringe for Stændernes Forsamling« (§ 68).⁴³ Den bestemt ikke tilsigtede virkning af dette var en strøm, der voksede til en flodbølge, af folkelige »Besværinger« i form af adresser, tit underskrevet af tusinder, med et ofte mindre underdanigt og mere kritisk indhold end enevælden nogensinde tidligere havde tolereret.⁴⁴ Stænderforsamlingerne fik i det hele taget en »gennemgribende betydning som kanaler for interesseartikulation og for etablering af politiske mod-eliter og mod-ekspertise til enevældens regeringsapparat. De blev en første skoling i den politiske proces ... og grundlaget for en offentlighed med en presse, der relativt frit kunne informere om og debattere offentlige anliggender«.⁴⁵ Til de vigtigste af disse anliggender hørte pressefrihed, økonomisk liberalisme, offentlig kontrol med statens finanser, bondens forhold,

41 Se bl.a. Lars Bo Jonassen: »Opinionsyringer og pøbelexcesser – politiske gadeaktioner i København 1831-48«, *1066. Tidsskrift for Historisk Forskning* 27/2, 1997; Skovgaard-Petersen (1985), s. 181-217.

42 Jf. Jens Himmelstrup & Jens Møller: *Danske Forfatningslove 1665-1953*, Kbh. 1958, s. 34.

43 Jf. Himmelstrup & Møller (1958), s. 48.

44 Den underdanige tone fra suppliktraditionen bibeholdtes dog i flere senere adresser, som det bl.a. fremgår af Christian 8's besøg på Lolland og Falster i 1843, hvor husmænd mødte frem med »bønskrifter« om lettelse i deres kår, jf. Claus Bjørn: *Bonde, herremænd, konge. Bonden i 1700-tallets Danmark*, Kbh. 1981, s. 62.

45 Christiansen (1999), s. 26; samme vurdering i Knudsen (2006), s. 110.

værnepligt, Slesvig-Holstens nationale tilknytning og selvfølgelig en fri forfatning.⁴⁶

Som det fremgår af figur 1, var det netop i forbindelse med denne politisering, at det nye aktionsrepertoire, vi beskrev tidligere, for alvor foldede sig ud og det med stadig dristigere protester. Som noget hidtil uhørt blev selve kongens person genstand for protest. Først med mængdens demonstrative tavshed i ceremonielle royale optrin, hvor der burde lyde hyldest, siden i form af direkte ukvemsord og råb om »Constitution« mod kongen og hans følge og endelig med optøjerne under Frederik 6's ligfærd i januar 1840. I levende live var kongen nemlig, siden sit *vi alene vide*-svar i 1835 til 572 underskrivere fra den akademiske elite om bevarelse af trykkefriheden, raget uklar med dele af de liberale kredse; men det skal bemærkes, at svaret også skyldtes de af centraladministrationens embedsmænd, »der saa det System, han [kongen] repræsenterede, truet af den nye politiske Bevægelse«.⁴⁷

En markant del af det nye repertoire er, stadig jf. figur 1, fremvæksten af aktionsformer som folkemøder, også kaldet folkefester og folkeforsamlinger med indslag af optog, samt andre fredelige forsamlinger under åben himmel, hvor nogle gange tusindtallige mængder mødtes i fuld offentlighed og lyttede til taler om samfundsmæssige spørgsmål. Også dette var i og for sig uhørt i betragtning af, at enevælden stadig var i kraft. Mange af folkemøderne benyttede d. 28. maj, datoen for stænderforordningen af 1831, som anledning. Således lignede disse forløbere for en senere tids grundlovsfejringer ved første øjekast de taknemmelige undersåtters påskønnelse af deres konges vise dispositioner. Men folkemøderne bragte også forfatningsspørgsmålet op, ofte pakket ind i folkelig vækkelse, det nationale spørgsmål, skandinavisme osv.; og decideret fatal for enevælden blev den gryende mobilisering af landbefolkningen og dennes alliance med byernes liberale opposition, der også vandt frem på disse møder.

Centralt i den proces stod de aktive københavnske studenter, herunder Orla Lehmann, der satte deres ressourcer og ekspertise ind på at give støtte til bøndernes krav. I begyndelsen af 1840'erne så en egentlig bondebevægelse dagens lys, og til forskel fra 1700-tallets episodiske protester gennemførte bønder nu regulære kampagner med serier af større møder, men også truende opløb foran diverse godser, hvilket alt sammen afspejles i figur 1. Trods frygt for »en revolution i fransk stil« stod bønderne dog stadig på enevældens side; men selvom faren

46 Karpantschhof & Mikkelsen (2013).

47 Hans Jensen: »Vi alene vide – Et kildekritisk Bidrag til Vurdering af dansk Enevælde«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 10, række 4, 1937-38, s. 276.

altså var begrænset, så var det »nyt og chokerende, at selv lejehusmænd ... kunne tillade sig at stille krav og bruge hånende ord overfor herremænd og forvalter«. ⁴⁸ Efter panikagtige indberetninger fra lokale myndigheder og et stort massemøde med 7.000 bønder udstedtes d. 8. november 1845 det såkaldte Bondecirkulære, der forbød større forsamlinger uden særlig tilladelse. ⁴⁹

To uger senere blev en delegation af bønder, medbringende over 9.000 underskrifter, som krævede en ophævelse af cirkulæret, fejret af den liberale opposition i København under overskriften NU KOMMER BONDEN. Kongen derimod forkastede petitionen og svækkede dermed det ellers rodfæstede bånd mellem bondestanden og monarken, men beseglede til gengæld alliancen mellem de liberale og bønderne. ⁵⁰ Det organisatoriske udtryk blev stiftelsen af Bondevennernes Selskab i maj 1846 med kendte bondeagitorer blandt frontfigurerne og den liberale Tscherning som formand. Alliancen byggede på, at de liberale overtog bøndernes krav om bl.a. fæstesystemets afskaffelse mod til gengæld, at bønderne støttede kampen for en mere fri forfatning. ⁵¹

De liberales problem med tingenes tilstand var, at stænderforsamlingerne kun var rådgivende og ikke lovgivende, og især at stemmeretten i overensstemmelse med tidens husbondtanke forudsatte større ejendomsbesiddelse, hvilket udelukkede mange akademikere (og talrige andre). Da samtidig hele forfatningsspørgsmålet jævnlige blev bragt i røre af det fortsat uafklarede spørgsmål om Slesvig-Holstens nationale tilhør, kombinerede de liberale det politiske med det nationale og blev siden kendt som *nationalliberale*. På et møde d. 28. maj 1842 erklærede Lehmann »Danmark til Ejderen«, ensbetydende med indlemmelsen af hele Slesvig i kongeriget, og i løbet af 1840'erne kombinerede mange protestmøder og adresser i stigende grad spørgsmålene om bondefrigørelse, fri forfatning og dansk nationalisme. I marts 1848 udbrød så det slesvig-holstenske oprør mod den nationalliberale Ejderpolitik med den hensigt at bevare hertugdømmerne samlet under en fri, tysknational forfatning. Oprøret udløste Treårskrigen 1848-51, en borgerkrig i hertugdømmerne med tyske forbundstroppers deltagelse på slesvig-

⁴⁸ Fridlev Skrubbeltang: *Den danske husmand. Husmænd og husmandsbevægelse gennem tiderne*, bd. 1, Kbh. 1954, s. 135.

⁴⁹ Hans Jensen: »Bondecirkulæret af 8. November 1845«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 9, række 2, 1921.

⁵⁰ Skrubbeltang (1954), s. 136. Om bøndernes forestilling om 'den gode konge' se også Bjørn (1981), s. 59-68.

⁵¹ Øyvind Østerud: *Agrarian Structure and Peasant Politics in Scandinavia*, Oslo 1978, s. 246-47; Niels Clemmensen: »Bondevener og bondevener – to alen af et stykke?« *Fortid og Nutid*, 1994/2.

holstenernes side.⁵² Krigen fik, tilsigtet eller ej, en afledende effekt på de politiske spændinger internt i kongeriget; eller som den nationalliberale Martin Hammerich bemærkede fire dage efter krigsudbruddet: »Havde vi ikke fælleds Fjender ved Grændsen vilde Bevægelsen ... have fremkaldt Splid og Krig mellem Borgere og Stænder indbyrdes, eller mellem Folket og Kongen«. ⁵³

En sådan frygt for »Splid og Krig«, dvs. revolution i selve kongeriget var nok overdrevet. Men de liberale og bondebevægelsen undlod ikke at spille på netop denne frygt, da en ny revolte brød ud i Paris i februar 1848 og ligesom i 1830 mindede enevældens tilhængere om, hvor galt det kunne gå, hvis ikke der kom reformer på bordet. Velkendt er den af Orla Lehmann affattede adresse til kongen d. 20. marts – umiddelbart efter den første ansats til oprør i hertugdømmerne og dagen før folketøget til Christiansborg – der sluttede med: »Vi anraabe Deres Majestæt om ikke at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp.« Mindre kendt er det, at en radikal bondeadresse, opildnet af den internationale udvikling, få dage forinden, d. 17. marts, i noget mere truende vendinger havde krævet »Øjeblikkelige Lettelser«, for »gives der intet, vil der blive forlangt. Og ... ere Forlangenderne først komne til Orde i Masserne, da vil de maaske ikke kunne dæmmes indenfor fornuftige og maadeholdne Grænser«. ⁵⁴ På Christiansborg sad en Frederik 7, der ved faderens nylige død og sin egen tronbestigelse d. 20. januar ved selvsyn kan have bevidnet forstærkede politipatruljers jagt på studenter, som løb rundt i gaderne omkring slottet og råbte »Constitutionen Live!« og sang Marseillaisen, ⁵⁵ og hvordan politiske møder og optog i månederne herefter eskalerede til kulminationen på Danmarkshistoriens indtil da største protestbølge.

Enden på det hele kender vi: Da folketøget d. 21. marts nåede frem til Christiansborg Slotsplads, modtog det den nye konges svar: »Det gamle ministerium er opløst«. Enevælden var faldet, og en grundlovgivende rigsforsamling blev nedsat for at udarbejde den forfatning, der med Frederik 7's underskrift 5. juni 1849 ændrede Danmark til et konstitutionelt monarki. Hermed blev revolutionsspøgelset fordrevet af

52 Den komplicerede politisk-nationale udvikling og identitetsmæssige polarisering blandt den danske konges undersåtter i Slesvig/Sønderjylland 1830-50 er i de senere år blevet grundigt behandlet af Hans Schultz Hansen i bl.a. *Hjemmetyskheden i Nordslesvig 1840-1867 – den slesvig-holstenske bevægelse*, bd. 1, Åbenrå 2005, s. 125-496.

53 Jf. Claus Bjørn: *Frygten fra 1848. Bonde- og husmandsuroen på Sjælland i foråret 1848*, Århus 1985, s. 35-36.

54 N. Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. I, Kbh. 1892, s. 139, 126-127.

55 Kenn Tarbensen: *Det disciplinerede folk. Social og politisk kontrol i Danmark ca. 1750 til 1900*. Ph.d.-afhandling, Historisk Institut, Aarhus Universitet 1999. s. 135-136.

Ånden fra 1848, der angiveligt forenede danskerne i det fælles nationale opgør mod tyskerne. Denne ånd er dog i høj grad en nationalliberal fremmaning, der har præget historieskrivningen frem til i dag,⁵⁶ selvom flere forhold viser, at det var så som så med fællesskabsfølelsen. F.eks. protesterede adskillige købstadsborgere med adresser i 1844, 1846 og endog i krigsåret 1848 mod bøndernes krav om, at værnepligten blev ligeligt fordelt på alle samfundsgrupper, dvs. også på de ellers friholdne byborgere, og ikke kun på den i øvrigt meget lidt krigsbejstrede bondestand.⁵⁷ Eller da godsejerkredse og byborgere, herunder mange embedsmænd, mobiliserede omkring 14.000 underskrifter på en adresse til rigsforsamlingen i 1849 *mod* udsigten til almindelig valgret med henvisning til »det lavere aandelige Standpunkt, paa hvilket Fler-tallet af Vælgerne i Landkommunerne staa«; til at »Arbejderklassens Indflydelse paa Valgene vilde faa en for Samfundsforholdene skadelig Overvægt«; og til faren for at »undergrave Monarkiets Grundvold«.⁵⁸ Selvom en modbevægelse mobiliserede næsten 58.000 fortrinsvis fra landdistrikterne til en adresse *for* den almindelige valgret, så fik førstnævnte synspunkter så megen indflydelse, at den endelige grundlov langt fra levede op til demokrati ud fra vore nutidskriterier.

Spørgsmålet er – sammenfattende – ikke længere *om* protest og demokratisering hænger sammen, men *hvordan* samspillet mellem de to fungerer og med hvilke konsekvenser. Selvom 1830'ernes stænderforsamlinger i nogen grad skal ses som udtryk for den danske enevældes egen reformdrift, så bidrog presset 'nedefra', herunder frygt for revolutionære optrin, ubestrideligt til, at kongen netop i 1831 fandt tiden moden til sådanne forsamlinger. I 1848 er presset nedefra evident og indtager da også en (større eller mindre) plads i stort set enhver forklaring på tidspunktet for enevældens fald.

Tidens protester fremmede demokratiske reformer. Men det omvendte gjorde sig også gældende, idet institutionelle nyskabelser som stænderforsamlingerne klart virkede ansporende på den folkelige deltagelse. Det udviklede sig fra 1831 til en selvforstærkende bølge af protest med konsekvenser, der satte sig spor lang tid fremover. I løbet

56 Bl.a. hos Bjørn (1990), s. 332.

57 *Stændertidende* (Viborg og Roskilde) for sessionerne 1844, 1846 samt Rigsdagen (bd. 2 1849). Det pt. nok stærkeste vidnesbyrd om bondestandens holdning til Treårskrigen 1848-50 er en undersøgelse af mere end 800 breve fra indkaldte landsoldater (dvs. værnepligtige bønder), der viser meget lidt nationalfølelse men udtalt krigsmodvilje blandt disse tvangsindkaldte og dermed indirekte også blandt brevenes modtagere ude i landbyerne, hvor brevskrivernes holdninger åbenbart var helt acceptable og normale. Se Søren J. C. Frost: *Fædrelandskærlighed – i landsoldaters breve fra krigen 1848-51?* Kbh. 2008.

58 Neergaard (1892), s. 402-05.

af denne protestbølge så et nyt og mere moderne aktionsrepertoire dagens lys og parallelt hermed en anden betydelig proces: dannelsen af en ny form for politiske aktører, nemlig *sociale bevægelser* som de nationalliberale og bondebevægelsen.⁵⁹

Ved udformningen af grundloven 1848-49 fandt de nationalliberale sammen med mere konservativt-moderate kredse. Resultatet blev en styreform, hvor kun 14-15 procent af den voksne befolkning havde stemmeret – kvinder, mænd under 30, tjenestefolk, fattighjælpsmodtagere m.fl. var udelukket – hvor et landsting domineret af ældre (over 40 år) og relativt formuende mænd skulle moderere indflydelsen fra det almuedominerede folketing, og hvor kongen stadig spillede en uafklaret, men anseelig politisk rolle. At grundloven således rummede en god del elitisme og konservativ hensyntagen, skal dog ikke skygge for den skelsættende demokratisering, den også repræsenterer. Den brede bondebefolknings repræsentanter avancerede nu fra rådgivende stænderdeputerede til deltagere i lovgivningsprocessen på Rigsdagen. Dertil blev liberale mærkesager som den enkelte borgers politiske frihedsrettigheder, private ejendomsret og ret til frit erhvervsliv skrevet ind i forfatningen.

Intermezzo: Demokrati uden folk 1850-1884

Som det nogle gange er tilfældet med senere hen kanoniserede begivenheder, så gik også regimeændringen 1848-49 til en vis grad hen over hovedet på mange mennesker i samtiden. Det politiske liv havde nok fået tag i dele af befolkningen, der fortsat indsendte adresser med tusinder af underskrifter om især landboreformer, forfatningsforhold, religionsfrihed og Slesvig til den nye rigsdag, jf. figur 4.⁶⁰ Men de fleste forholdt sig endnu passivt. Stadig i 1860'erne benyttede kun omkring en tredjedel af den i forvejen begrænsede skare af stemmeberettigede sig af denne ret, og på gadeplan var antallet af protester aftagende sammenlignet med de stormombruste 1840'ere. Det var, groft sagt, et demokrati uden folk. Ydermere var det nye regime på nogle måder »en tom stat«, hvor fraværet af udviklede politiske partiapparater og en generel uklar samordning mellem regering, rigsdag og embedsværket fortsat gav plads til kongelig intervention, institutionaliseret i kongens

59 Danmark er således et af de mange lande, hvor bevægelser gik forud for overgangen til demokrati, jf. Charles Tilly: *Social Movements 1768-2004*, London 2004, s. 56-59.

60 Karpantschov & Mikkelsen (2013).

grundlovsbestemte rolle som udøvende magt og regeringsudpeger.⁶¹ To episoder illustrerer demokratiets daværende tilstand men viser også, at selvom protesterne i denne periode var fåtallige, havde de potentiale som medspiller i politik på højeste plan: i kampen om regeringsmagten.

Blækket var kun lige tørt, da der udbrød strid om, hvordan juni-grundloven af 1849 skulle fortolkes, og den nye styreform praktiseres. I 1852 fik 'grundlovgiveren' Frederik 7, i ly af Helstatens indviklede forfatningsforhold, bragt sig selv tilbage i regeringsførelsen med en kongelig forordning uden rigsdagens samtykke. »Forfatningsbrud«, mente bl.a. Grundtvig, og året efter steg frygten for, at absolutistisk indstillede kræfter, med den aldrende regeringsleder Ørsted som kransekagefigur, ligefrem pønsede på et statskup. En frygt kongen selv ikke just dulmede med sine henkastede ytringer som at »tage Suveræniteten igen tilbage«, hvilket han til dels gjorde ved i militære og finanspolitiske spørgsmål at bevillige regeringen midler udenom og mod rigsdagens vilje.⁶² Som modsvar gennemførte en samlet opposition af nationalliberale og bondevenner d. 5. juni 1853 de første større markeringer af grundlovsdagen. Året efter voksede de oppositionelle 5. juni-demonstrationer,⁶³ og det trods et restriktivt og formentlig grundlovsstridigt regeringscirkulære, som lokale myndigheder omsatte til nidkær politiovervågning, indgreb mod grundlovstalernes indhold og enkelte forsamlingsforbud.⁶⁴ Protesterne forblev ikke virkningsløse. I december 1854 afskedigede Frederik 7 endelig Ørstedministeriet og genvandt derved »Folkets Kærlighed« som udtrykt i det største folkeoptog i København siden martsdagene i 1848.⁶⁵ Vejen var nu banet for de nationalliberale, der herefter regerede indtil de førte landet ud i 1864-katastrofen.

Også i en anden episode, den såkaldte Nytårsrevolte, markerede gadeprotester sig i spillet om regeringsmagten, men denne gang i en mindre progressiv rolle. Revolten brød ud ved årsskiftet 1859/60 og bød frem til d. 10. januar på stenkastende folkemængder, der under råb som »Ned med Grevinden!« stormede mod selve kongens residens, Christiansborg, indtil gardere, politi og vægttere fik spredt de ophidsede masser. Baggrunden var de almueskeptiske og nu magthavende nationalliberales uvilje til at lade deres nylige allierede fra bondestanden

61 Hans Vammen: *Den tomme stat – Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*, Kbh. 2011.

62 Neergaard (1892), s. 668-672, 818-824, 830, 924.

63 Anette Warring: *Historie, magt og identitet. Grundlovsfejringer gennem 150 år*, Århus 2004, s. 30-47.

64 Tarbensen (1999), s. 143-158.

65 N. Neergaard: *Under Junigrundloven*, bd. II,I, Kbh. 1916, s. 1-3.

få del i magten. Så da det i december 1859 lykkedes kongens hustru, grevinde Danner, at få erstattet den siddende regering med en mere bondevenlig, reagerede bl.a. hovedstadens studenter med oprørske agitation, hvorefter det hele eksploderede nytårsaften. Bare en måned senere kunne de nationalliberale atter indtage ministertaburetterne.⁶⁶ Bønderne måtte vente endnu fire årtier på regeringsmagten, for først skulle Danmark gennemleve en langtrukken politisk armlægning, der i stort og småt satte sit præg på samfundslivet.

Anden demokratibølge: Forfatningskamp og folkemobilisering 1885-87

Figur 2 illustrerer et markant opsving i danskernes protestaktivitet i 1880'ernes sidste halvdel. Baggrunden var den tilspidsede forfatningskamp, da regeringen under den stålsatte højremand J.B.S. Estrup i 1885 indledte en årrække med provisoriske love hen over hovedet på Rigsdagen. Selvom forekomsten af et vist folkeligt røre i den forbindelse ikke er nyt for historikerne, har protesternes egentlige omfang og dramatiske karakter været meget lidt udforsket, måske fordi man ikke har tillagt dem nogen større betydning.

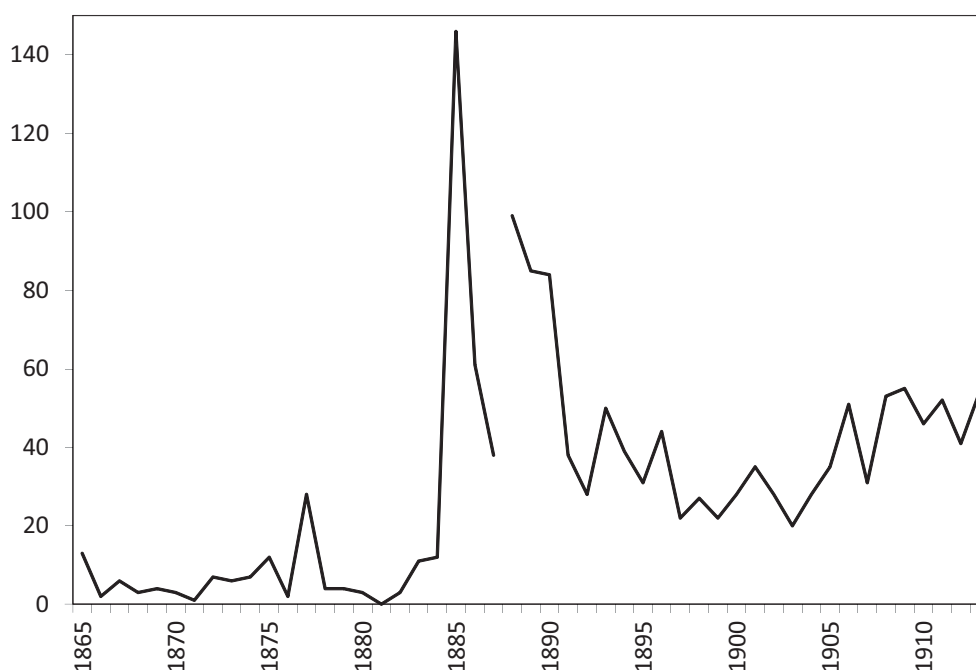
Læser man nyere brede fremstillinger – som Lorenz Rerups *Tiden 1864-1914* (1989) og Kristian Hvidts *Det folkelige gennembrud og dets mænd 1850-1900* (1990) – får man indtryk af 1885 som et år, hvor den politiske kamp primært udviklede sig dramatisk på rigsdagen. I Rerups lidt tvetydige ordvalg førte provisoriet i 1885 »trods voldsom uro i landet ikke til uroligheder«, mens Hvidt som eksempler på »en voldsom op-hidselse og vrede mod regeringen« nævner »forsøg på skattenægtelse« samt et enkelt politisk møde, Holstedbroaffæren. Men vi hører ikke om egentlige demonstrationer i gaderne, og som eneste eksempler i voldelig retning nævner Rerup revolverattentatet mod Estrup. Hvidt supplerer med, at det »kun en enkelt gang (kom) til et sammenstød ved et politisk møde«.⁶⁷ To af de mest betydelige samfundsvidenskabelige

66 Villads Christensen: »Nytårsrevolten 1860«, *Hist. Meddelelser om Kbhvn*, II, 1910; Neergaard (1916), s. 344-358.

67 Lorenz Rerup: *Tiden 1864-1914. Gyldendals Danmarks Historie* bd. 6, Kbh. 1989, s. 199; Christian Hvidt: *Det folkelige gennembrud og dets mænd 1850-1900. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie* bd. 11, Kbh. 1990, s. 294-97. De to fremstillinger læner sig bl.a. op ad det i nyeste tid vel mest minutiøse værk om *Estruptidens politiske historie*, bd. 1-2, Odense 1986. Her tilegner forfatteren, Troels Fink, andet bind til provisorietiden, herunder et kapitel om »Reaktionen på den provisoriske finanslov« i 1885, og understreger gang på gang, hvordan det *ikke* kom til voldsomheder (bortset fra Estrup-attentatet, der beskrives som »en rent individuel handling«) og ligefrem, at »trangen til at demonstrere ligesom var brugt op« allerede i februar 1885.

værker på området, Jørgen Elklits *Fra åben til hemmelig afstemning* (1988) og Tim Knudsens *Da demokrati blev til folkestyre* (2001), nævner intet om protester i 1885. På den baggrund er det ikke underligt, at Kaare R. Skou i sin annalistiske *Demokratiets danmarkshistorie* (1999) kan skrive om 1885, at »uroligheder og demonstrationer ... forekom stort set kun i højreavisernes mest fantasifulde artikler«. ⁶⁸

Figur 2. Kollektive aktioner 1865-1913 (seriebrud 1887/88)

I kontrast hertil betoner vi 1885-begivenhederne som en af Danmarkshistoriens største udslag af protest nogensinde. Her overgik ikke kun antallet af protestaktioner, jf. figur 2, alt, man hidtil havde set. Også antallet af deltagere steg nærmest eksplosivt. Mens vore data om perioden 1865-84 viser årlige deltagerantal, der svinger omkring de 20.000, næsten tyvedobles antallet til cirka 390.000 i 1885, 330.000 i 1886 og stadig anseelige 220.000 i 1887, jf. tabel 1. Dertil kommer tidens ofte stormende offentlige politiske møder, hvis antal ligeledes slog alle rekorder i netop 1885-87, således at vi står over for en mobilisering til politisk deltagelse på gadeplan, som direkte eller indirekte må have berørt, hvad der ligner størstedelen af den danske befolkning. ⁶⁹

⁶⁸ Jørgen Elklit: *Fra åben til hemmelig afstemning. Aspekter af partisystemets udvikling*, Århus 1988; Tim Knudsen: *Da demokrati blev til folkestyre. Dansk demokratihistorie*, bd. 1, Kbh. 2001; Kaare R. Skou: *Demokratiets danmarkshistorie*, Kbh. 1999.

⁶⁹ Den lille million registrerede protestdeltagelser 1885-87 skal ses i forhold til, at der

Den udløsende årsag var den provisoriske finanslov, som Estrup udstedte d. 1. april 1885 – under Christian 9's kongelige hånd og segl med henvisning til den grundlovsparagraf, der »I særdeles paatrængende Tilfælde« bemyndigede kongen til at »udstede foreløbige Love«. ⁷⁰ Til forskel fra et lignende provisorium otte år tidligere stod oppositionen denne gang samlet under den konfrontationssøgende Venstrehøvding og folketingsformand, Chresten Berg, i tilslutning til dennes kompromisløse krav om folketingsparlamentarisme, dvs. at regeringerne burde udgå af Folketinget – hvor Venstre havde flertal – i stedet for at udpeges af kongen, som typisk begunstigede konservative kredse.

Forud for denne tilspidsning var gået en generel ændring af det politiske landskab, der begyndte med »overgangsårerne« eller »det store tidehvert« omkring 1870. ⁷¹ Da de nationalliberale svandt hen efter 1864-katastrofen, satte en egentlig konservativ reaktion, som mange tidligere nationalliberale tilsluttede sig, ind mod de samfundsnedbrydende tendenser, som man anså bønderne og arbejdernes stadigt mere højrøstede krav for at være. Med grundlovsændringen i 1866, der styrkede kongens indflydelse og genindførte den privilegerede valgret til Landstinget, strammede konservative kræfter, efterhånden organiseret under navnet *Højre*, grebet om statsstyrelsen i tæt alliance med Christian 9. Heroverfor samlede mange tidligere bondevenner sig fra 1870 i *Det forenede Venstre*, der senere i årtiet fik følgeskab af *socialisterne* i en dog noget vankelmodig opposition. ⁷²

Men den helt store folkelige deltagelse i alt dette lod vente på sig til 1885, jf. tabel 1. Tilhængere af 'demokratiet', som oppositionen også kaldte sig, drog på provisoriedagen d. 1. april råbende og hujende gennem Københavns gader. Ugen efter arrangerede byens nye liberale vælgerforeninger et stort antiministerielt protestmøde, fulgt op af noget af en magtdemonstration fra fagbevægelsen og Socialdemokratisk Forbund, da 55.000 mennesker d. 19. april samledes på Nørre Fælled. Til sammenligning lå det højeste deltagertal i de forsamlinger, vi kender fra marts 1848, på 15.-20.000. Samme dag demonstrerede

(1890) var 1,4 million danskere over 14 år. Det er ikke muligt at sige, hvor mange unikke individer de registrerede 'mandedeltagelser' dækker over, men går man f.eks. ud fra, at hver person deltog i fem protester, så bliver det til 13 pct. af hele den unge og voksne befolkning. Man skal ydermere medtænke, at vore data ikke har indfanget alle begivenheder. Se mere i Karpantschof (2014), hvor også tidens politiske møder er kortlagt.

⁷⁰ § 25 i 1866-udgaven, enslydende med § 30 i den oprindelige junigrundlov af 1849.

⁷¹ Engelstoft & Wendt (1934), s. 192-225; Svend Thorsen: *Folkets veje: Gennem dansk politik 1849-1949*, Kbh. 1953, s. 56-91.

⁷² Engelstoft & Wendt (1934), s. 192-256; Fink (1986).

Tabel 1. Kollektive aktører og antal deltagere i protestaktioner 1880-1887

År:	Venstre	Socialister	Højre	Riffel- bevægel- sen	Forsvars- bevægel- sen	Lokale	Afholds- bevægel- sen	Øvrige
1880	2.500	-	-	-	-	1.020	-	1.020
1882	-	2.000	-	-	-	1.250	-	250
1883	12.000	1.000	5.000	-	10.070	600	-	-
1884	10.600	10.200	21.000	-	1.000	540	10.000	540
1885	160.345	97.370	47.985	14.250	9.500	41.260	15.000	3.360
1886	153.900	94.850	57.100	-	-	4.820	18.000	800
1887	77.550	68.100	56.820	-	5.600	450	-	20

andre tusinder fra »den conservative Deel af Kjøbenhavns Invaanere« deres støtte til Estrupregeringen;⁷³ og »fra nu af gik det Slag i Slag med politiske Møder hele Landet over«, har historikeren Thrige det i frisk erindring året efter.⁷⁴ Blandt de største og til tider blodige sammenstød kan vi – udover Gendarmslaget i Brønderslev i september 1886, der som det eneste er 'gået over i historien' – nævne et veritabelt masseslagsmål med stokke o.a. i forbindelse med et tusindtalligt politisk møde i Ballerup (maj 1885), oppositionelle optøjer ved fanetoget for Estrup (oktober 1885), ballade i København, efter at 100.000 havde deltaget i modsatrettede grundlovsdemonstrationer (juni 1886), uroligheder på Nørrebro ved Venstrelederen Bergs løsladelse (juli 1886) og gadekamp mellem Venstretilhængere og gendarmere i Ribe (januar 1887). Da røgen lagde sig i løbet af 1887, kunne danskerne se tilbage på et samfundsomfattende engagement med enorme folkemøder og fredelige optog, men også en polarisering, der adskillige gange var kammet over i vandalisme, gensidige overfald, større slagsmål, lynende gendarmsabler og endog skyderier.⁷⁵ Det kom aldrig til den frygtede borgerkrig, men ved helt at afskrive den voldsomme side af forfatningskampen risikerer man at overse noget væsentligt, nemlig at de mange konfrontationer og en dertil knyttet politisk mobilisering af følelser var en vigtig drivkraft i disse års historisk store folkemobilisering.

Vi kan følge slagets gang ved at se på, hvilke handlinger de forskellige aktører foretog sig, når de gik på gaden. På grundlag af Berlingske Tidendes og Politikens reportager om de enkelte aktioner har vi registreret de sekvenser af handling, hvormed en aktør (subjektet) søgte at påvirke en anden aktør (objektet). Eksempler på sådanne sekvenser af subjekt-handling-objekt er <arbejdere> <overfalder> <skruebrække-re>, <politirytttere> <splitter> <menneskemængde>, <Venstretilhængere> <sender støtteresolution> <Folketinget> osv. Alt dette kan analyseres som interaktionsnetværk: Figur 3 koncentrerer i den henseende 23 års avisberetninger til en statistisk gengivelse af det forandrede mønster 1865-87 med hensyn til hvem, der *angreb* hvem.

Figuren viser, hvordan Venstres tilhængere i 1885 indledte en kampagne af 'angreb', retorisk men sandelig også fysisk, mod regeringen og Højres tilhængere, der var hurtige til at gengælde, mens politi og gendarmere især greb ind mod Venstreaktivisterne og i mindre grad mod socialister og Højrefolk. Selv hærens værnepligtige soldater begyndte at

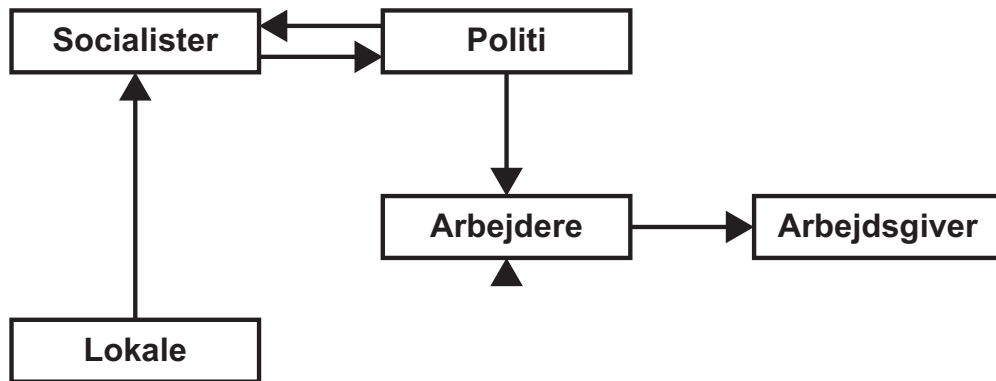
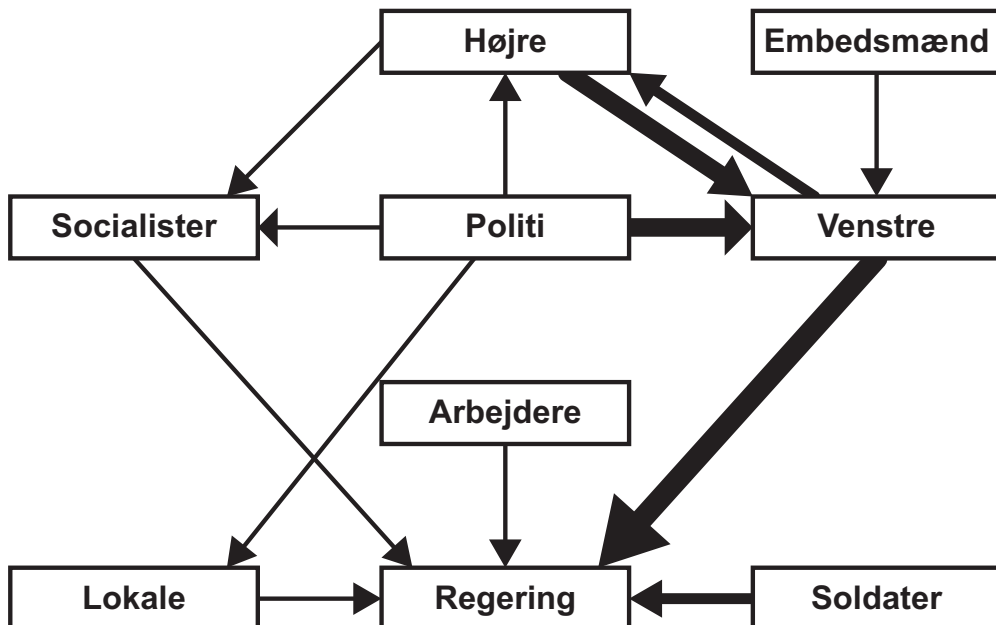
73 *Berlingske Tidende* 15. og 20. april 1885.

74 S. B. Thrige: »De vigtigste Begivenheder i Aaret 1885«, *Historisk Arkiv*, Kbh.1886, s. 15.

75 Karpantschhof (2014).

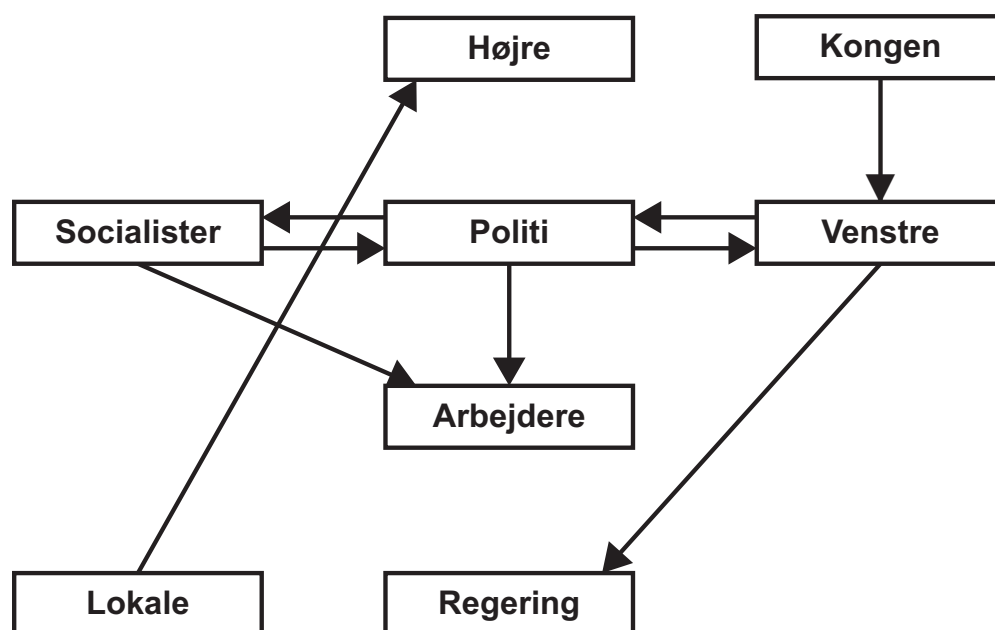
Figur 3. Interaktionsnetværk (angreb) 1865-1887

Figuren viser på grundlag af Protest-Database-DK 1865-1887, hvordan forskellige aktører – her samlet i bokse af aktørkategorier – i kollektive aktioner ifølge aviskilderne har 'angrebet' andre aktører. Eksempler på handlingskategorien 'angriber': arresterer, fordømmer, forstyrrer, gør

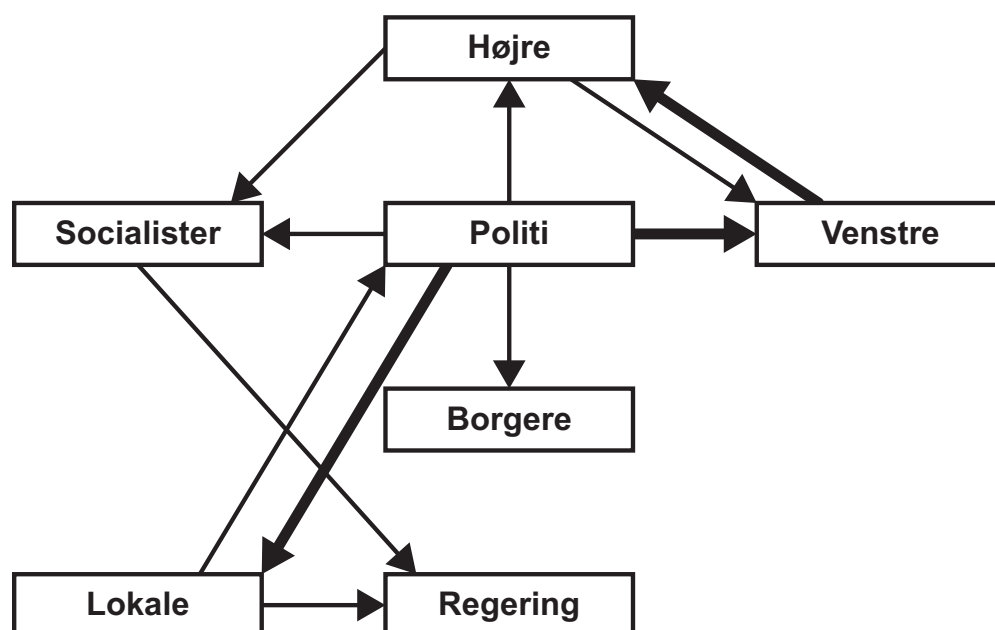
Figur 3.1. 1865-1874 (N = 15)**Figur 3.3. 1885 (N = 131)**

indhug, kaster, opløser, optøjer, prygler, resolution mod, slagord mod, spærrer, trodser, tvinger m.m. Kun handlingsrelationer, der udgør mere end to pct. af relationerne i den pågældende periode, er medtaget. Pilenes tykkelse angiver henholdsvis 1-5, 6-10, 11-20 og 20+ relationer. Pilespids alene angiver relationer inden for aktørkategorien.

Figur 3.2. 1875-1884 (N = 15)

Figur 3.4. 1886-87 (N = 54)

røre på sig, hvorimod socialdemokraterne holdt en forholdsvis lav profil, bl.a. på baggrund af erfaringerne fra 1870'erne, hvor staten trods grundlovens frihedsrettigheder havde bekæmpet den første socialistaktivitet med militær, forbud og fængslinger.⁷⁶ Også forsamlinger, der i avisernes beskrivelse fremstår som rent 'lokale' uden direkte tilknytning til partier og formelle organisationer, blev ansporet af den intensiverede politiske konflikt (se også tabel 1 og figur 3); alt i alt tegner der sig et billede af 1885 som et kampår med et usædvanligt engagement, der rev store befolkningsgrupper med sig.

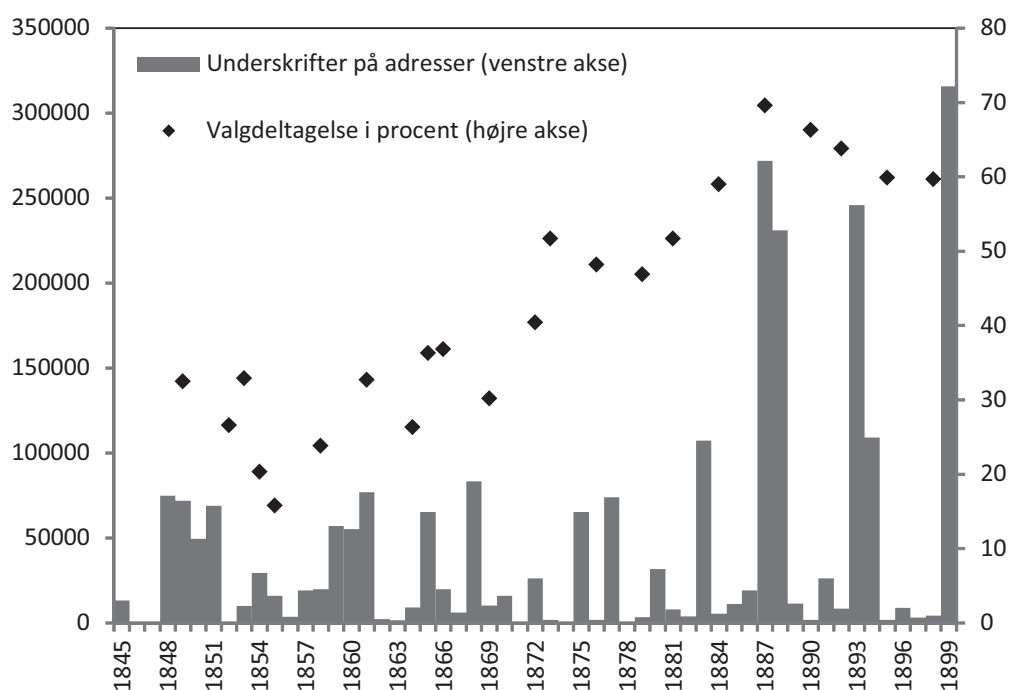
En af de processer, der drev denne usete mobilisering, er en fra studier af sociale bevægelser velkendt bevægelse og modbevægelse-dynamik, hvor især Venstre og Højre pacede hinanden frem med gensidige provokationer og indbyrdes konkurrence.⁷⁷ Gennem året 1885 voksede selvsikkerheden og optimismen blandt Venstrefolkene med hver ny beretning om folkets kampvilje, men allerede i 1886 stagnerede Venstre for at demobilisere kraftigt i 1887, hvorimod Højre fortsatte fremgangen i 1886 og holdt niveauet i 1887 (tabel 1).

Venstres offensiv havde ikke ført til indrømmelser fra Estrup. Det er en anden pointe fra bevægelseslitteraturen, at folk ikke protesterer, (alene) fordi de er utilfredse, men fordi de tror, det nytter, og i løbet af 1886 begyndte tvivlen at splitte Venstres ledere. Da oprørets bannerførere som Berg og Hørup nok var kompromisløse, men på den anden side ikke villige til at eskalere konflikten i den militante retning, som dele af Riffelbevægelsen flirtede med, bredte rådløsheden og til sidst pessimismen sig i Venstrelejren, hvor moderate og forligsorienterede ledere atter kom til roret. Presset på Venstre skærpedes af, at Estrup ikke alene var ubøjelig, men tillige svarede igen med en bølge af undertrykkelse, der sendte adskillige oppositionstilhængere i fængsel, herunder tre af Venstres folketingsmænd inklusive Berg selv. Et sidste slag mod oppositionen blev folketingsvalget i 1887, hvor Venstre tabte tre mandater, og Højre vandt seks.

Den store mobilisering løb ud i sandet og fik i det hele taget ingen umiddelbare politiske konsekvenser. Estrups provisoriske styre fortsatte mange år endnu, og Venstres parlamentarismekrav blev først indfriet i 1901. Havde det hele så alligevel ikke bare været stor ståhej for ingenting?

⁷⁶ Jens Engberg: *Den Internationale Arbejderforening for Danmark*, Kbh. 1985. Jf. også Tarbensen (1999), der beskriver grundlovens frihedsrettigheder som ofte »tomme proklamationer« i det meste af 1800-tallet.

⁷⁷ David S. Meyer & Suzanne Staggenborg: »Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity«, *American Journal of Sociology* 101/6, 1996.

Figur 4. Folkelig deltagelse 1845-99 (adresser og folketingsvalg)

Konsekvenser af protestbølgen 1885-87

Det beskrevne konfliktforløb er et eksempel på samme slags protestbølge, som vi har set forvandlede Danmark i 1840'erne. Vi hævder nu, at det danske samfund på lignende vis blev et andet efter den store strid 1885-87, og begrundet det med en række observationer, der alle viser tydelig forandring af det politiske liv fra og med 1885. Der er tale om konkrete, målbare ændringer på tre områder: (a) en markant udvidelse af bredden og kontinuiteten i den folkelige deltagelse i offentlig politik herunder vælgerne mobilisering, (b) en udbredelse og konsolidering af det moderne politiske venstre-højre landskab med dertil hørende partisystem, kollektive identiteter og fællesskaber på et nationalt niveau, og (c) et gennembrud for en vifte af nye sociale bevægelser omkring kvindesagen, fred m.m. Lad os gennemgå observationerne på hvert af de tre områder.

(a) Bred og vedvarende folkelig deltagelse: Målt på antallet af protester efterlader figur 2 ingen tvivl om, at 1885 er et enestående år. Men det egentligt interessante, når vi taler om forandring, er, at protesterne derefter forbliver på et anderledes højt niveau.⁷⁸ Det vidner om, at det

⁷⁸ I figur 2 kan det generelt højere aktivitetsniveau 1888-1913 (sammenlignet med 1865-87) kun delvist forklares med den mere finmaskede dataindsamlingsmetode med

'moderne' aktionsrepertoire med offentlige protestmøder, gadeprocessioner og lignende først fra 1885 virkelig blev taget i brug af den brede befolkning for herefter at fremstå som et fast indslag i det politiske liv. En anden måling, nemlig danskernes protestadresser til politikerne (og kongen), giver præcis det samme billede. Figur 4 dokumenterer således, hvordan antallet af underskrifter med ét slag mangedobledes fra 1887. Endelig viser en helt tredje måling, også repræsenteret i figuren, at deltagelsen til det førstkomende folketingsvalg efter 1885, januarvalget 1887, med sine 70 pct. blev det højeste nogensinde og, trods en efterfølgende nedgang, aldrig siden nåede tidligere tiders lave niveau.⁷⁹ Vælgeradfærden formes af mange forhold og var i forvejen stigende, men rekorddeltagelsen i 1887-valget viser uden for enhver rimelig tvivl, at protesterne her har haft en selvstændig indflydelse.⁸⁰

Tabel 2. Antal deltagere i aktioner 1865-1887

År:	Rettet mod andet end Rigsdagen	Rettet mod Rigsdagen	I alt
1865-69	120.250	500	120.750
1870-74	115.660	20.100	135.760
1875-79	51.245	13.570	64.815
1880-84	76.620	12.160	88.780
1885-87	453.045	477.765	930.810

dag-til-dag gennemlæsning af aviser til forskel fra den indirekte metode med brug af avisregistratur for perioden 1865-87, jf. afsnittet »Kortlægning af protester 1700-2000.« En test af dataene for 1884-87 viser, at en tilsvarende dag-til-dag metode ville have givet 97 pct. flere aktioner. Og det kan ikke forklare forskellen på det gennemsnitlige antal aktioner per år: 6,6 for 20-årsperioden 1865-84 (dvs. før protestbølgen 1885) mod 35,6 aktioner per år i 20-årsperioden 1891-1910 (efter at 1885-bølgen er ebbet ud, jf. figur 3). Se mere i Karpantschof (2014).

⁷⁹ Elklit (1988), der har leveret et af de grundigste studier af tidens vælgeradfærd, har ikke nogen egentlig forklaring på den høje valgdeltagelse i 1887 (som tidligere omtalt er Elklit heller ikke opmærksom på protestaktiviteten 1885-87) men hæfter sig i stedet ved, at deltagelsen igen steg efter indførelsen af hemmelig afstemning, der praktiseredes fra 1901. Af kildemæssige grunde er det i øvrigt ikke muligt at fastslå den præcise valgdeltagelse, men forskellige målinger peger alle på 1887 som århundredets højeste, se Karpantschof (2014).

⁸⁰ Sammenhængen mellem protest og vælgeradfærd er dokumenteret med tidsserieanalyser i Karpantschof (2014).

Tabel 2 peger på en konkret forklaring: Det var gennem de talrige demonstrationer 1885-87, at mange danskere for første gang reagerede aktivt på deres egen rigsdag (regeringen, Landstinget, Folketinget eller repræsentanter herfor) og dermed lærte at forholde sig til det, som ifølge Hvidt længe havde fremstået som et fremmedartet »politisk skuespil« inde i det fjerne København.⁸¹ Forskellige typer målinger peger altså samstemmende på 1885-87 som den endegyldige afslutning på den passivitet og begrænsede folkelige deltagelse, der havde præget de første årtier efter 1849-grundloven. På det grundlag hævder vi, at danskerne først herfra for alvor engagerede sig i politik som befolkning.

(b) Udbredelse og konsolidering af det politiske venstre-højre landskab: Tabel 1 dækker over en anden meget betydelig følge af 1885-protesterne, nemlig en markant øget tilslutning til både Venstre, socialisterne og Højre. 1880'erne er i forvejen kendt som tiden for det 'folkelige' eller 'moderne' gennembrud præget af såkaldt progressive strømninger som bondebevægelsens Venstre og den socialistiske arbejderbevægelse. Historieskrivningen har imidlertid haft en tendens til at negligere, at samme periode tillige rummer, hvad man kan kalde en social bevægelse fra højre og dermed et gennembrud for den folkelige konservatisme, der jo også er en del af moderne politik.⁸² Helt parallelt med udviklingen på gaden mobiliserede Venstre, Socialdemokratiet og Højre også vælgere i uset omfang, idet deltagelsen i 1887-valget dækker over en rekordstor opbakning til alle tre partier. Med andre ord, vi er her vidne til en hastig udbredelse og konsolidering af det moderne politiske venstre-højre-landskab.

Et vigtigt forhold er forvandlingen af selve partierne. Under protestbølgen accelereredes den igangværende, men stadig spæde opbygning af egentlige partiapparater med professionelle ledelser, vælgerforeninger og landsdækkende kampagner. Det er bl.a. vigtigt, fordi protester i reglen mere er udtryk for organisering end for 'spontanitet', hvilket ses af den omstændighed, at 70 pct. af al deltagelse i tidens gadeprotester skyldtes aktivitet, der var iværksat af navngivne foreninger og organisationer.⁸³ På den måde kan organisering ses som en forudsætning for mobilisering, men i virkeligheden er der tale om et dynamisk samspil,

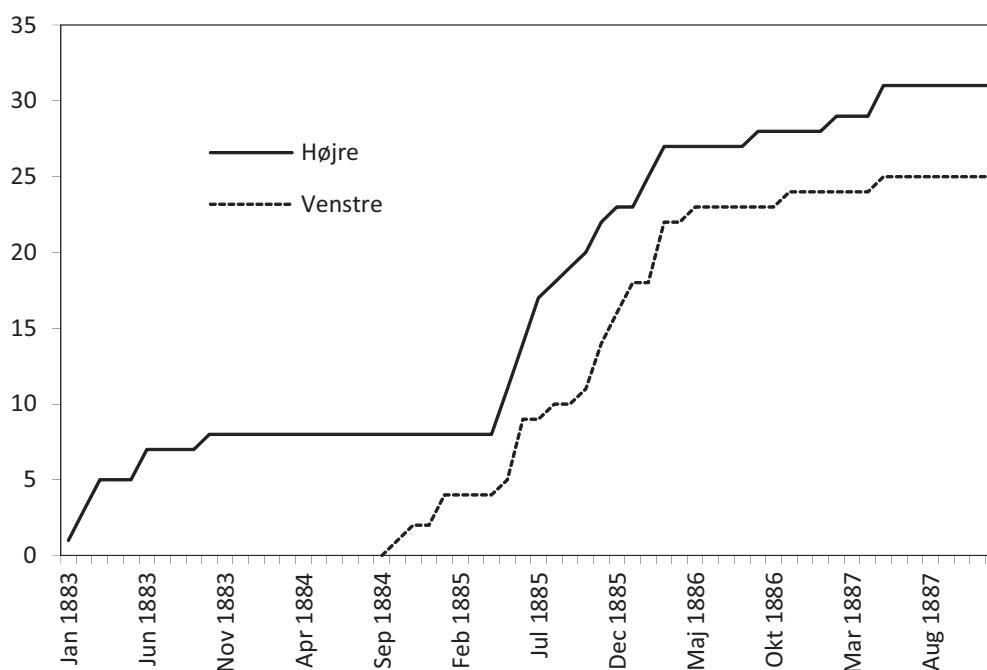
81 Hvidt (1990), s. 211.

82 Vores påstand om, at man i historieskrivningen har negligeret 1800-tallets konservatisme som folkelig bevægelse, skal forstås sådan, at mens mange nok beskriver Højre og det konservative som parti og vælgerfænomen, så er der en tendens til at forbeholde udtryk som 'folkelig', 'social bevægelse', 'græsrodder' osv. til liberale, bondebevægelse og socialister. Jf. f.eks. nyere brede fremstillinger som Rerup (1989), s. 103-125, 170-174, 341-343; Hvidt (1990), s. 94-97, 222-228; samt den ældre Roar Skovmand: *Folkestyrets Fødsel 1830-1870. Danmarks Historie* bd. 11, Kbh. 1964, hvor tendensen er endnu tydeligere.

83 Karpantschhof (2014).

hvor organisationsdannelse omvendt kan være et resultat af protest. Det sidste viser sig i særdeleshed at gælde for 1885. Figur 5 åbenbarer således, hvordan årets ophedede konflikt indebar et veritabelt foreningskapløb, hvor indbyrdes strid og konkurrence forcerede udviklingen af de moderne vælgerpartier og dermed også øgede kapaciteten til at mobilisere tilhængere såvel på gaden som til valgene.⁸⁴

Figur 5. Venstres og Højres foreningsdannelser 1883-87 (kumulativt)

Note: De i alt 31 registrerede oprettelser af Højreforeninger dækker over Konservative Klubber (17), Højres Arbejder- og Vælgerforeninger (8) og andre (6). De i alt 25 nye Venstreforeninger dækker over forskellige liberale foreninger herunder Liberale Vælgerforeninger (8), Demokratiske Foreninger (8) og Fremskridtsklubber og -foreninger (5) samt andre (4).

Med telegrafbårne støtteerklæringer, landsdækkende partiaviser, et stigende antal foreningsmøder, valgkampagner, togtransport til fælles demonstrationer og gæstetalere fra nær og fjern lærte danskerne, også i provinsen, at identificere sig med de nye fællesskaber af socialister, liberale og konservative på et nationalt plan. Vi kan direkte se sporene af det danske civilsamfunds dengang nye skillelinjer ved at sammen-

⁸⁴ Den os bekendt eneste kvantitative kortlægning af det samlede organisationssystem i 1800-tallet (baseret på foreninger, der stadig eksisterede i 1975) viser tilsvarende, at nettotilvæksten af alle slags organisationer var større i netop 1885 end i noget tidligere år, jf. Jacob Buksti: *Organisationer under forandring*, Århus 1980, s. 26.

ligne figurerne 6 og 7, som dokumenterer, hvem der ifølge aviskilderne aktionerede sammen med hvem. Her ser vi tydeligt, hvordan organisationer og foreninger netop fra 1885, og ikke før, formerede sig i stort set afgrænsede aktionsnetværk med hver deres baggrund i henholdsvis den socialistiske, den liberale og den konservative strømning. Hele denne dannelse af de moderne politiske fællesskaber har naturligvis også baggrund i socioøkonomiske forhold o.a. Men en nærmere forklaring, især når det drejer sig om, præcist hvornår og hvordan sådanne fællesskaber formeres, kan med fordel inddrage politiske processer og interaktion som f.eks. den stat-bevægelse-modbevægelse dynamik, der prægede protestbølgen 1885-87. Politiske processer er også umiddelbart forklaringen på protestbølgens tredje større konsekvens:

(c) Nye sociale bevægelser efter 1885: I kølvandet på 1885-protesterne blomstrede en vifte af nye bevægelser op, idet der fra da af og århundredet ud samledes titusinder under åben himmel og i optog for kvinde-, freds- og afholdssagen. Tillige med repræsentanter for dyresagen arrangerede de pågældende bevægelser endvidere en stribe offentlige møder og indsendte i årene 1887-99 en række adresser med i alt omtrent 850.000 støtteunderskrifter. Sammenlignet med de 15.000 underskrifter, de tilsammen havde præsteret i alle årene forud, repræsenterer det umiskendeligt et markant samtidigt gennembrud for alle disse temabevægelser.⁸⁵ Alene timingen beviser næsten i sig selv, at der var tale om en direkte følge af begivenhederne 1885-87. Dette støttes da også af sandsynligheden af *spillover*-virkninger o.l.: Man omsatte erfaringerne fra de forudgående store partimobiliseringer til andre områder, ligesom man kunne trække på nye politiske netværk og befolkningens generelt øgede interesse for og deltagelse i politiske og samfundsmæssige spørgsmål.⁸⁶

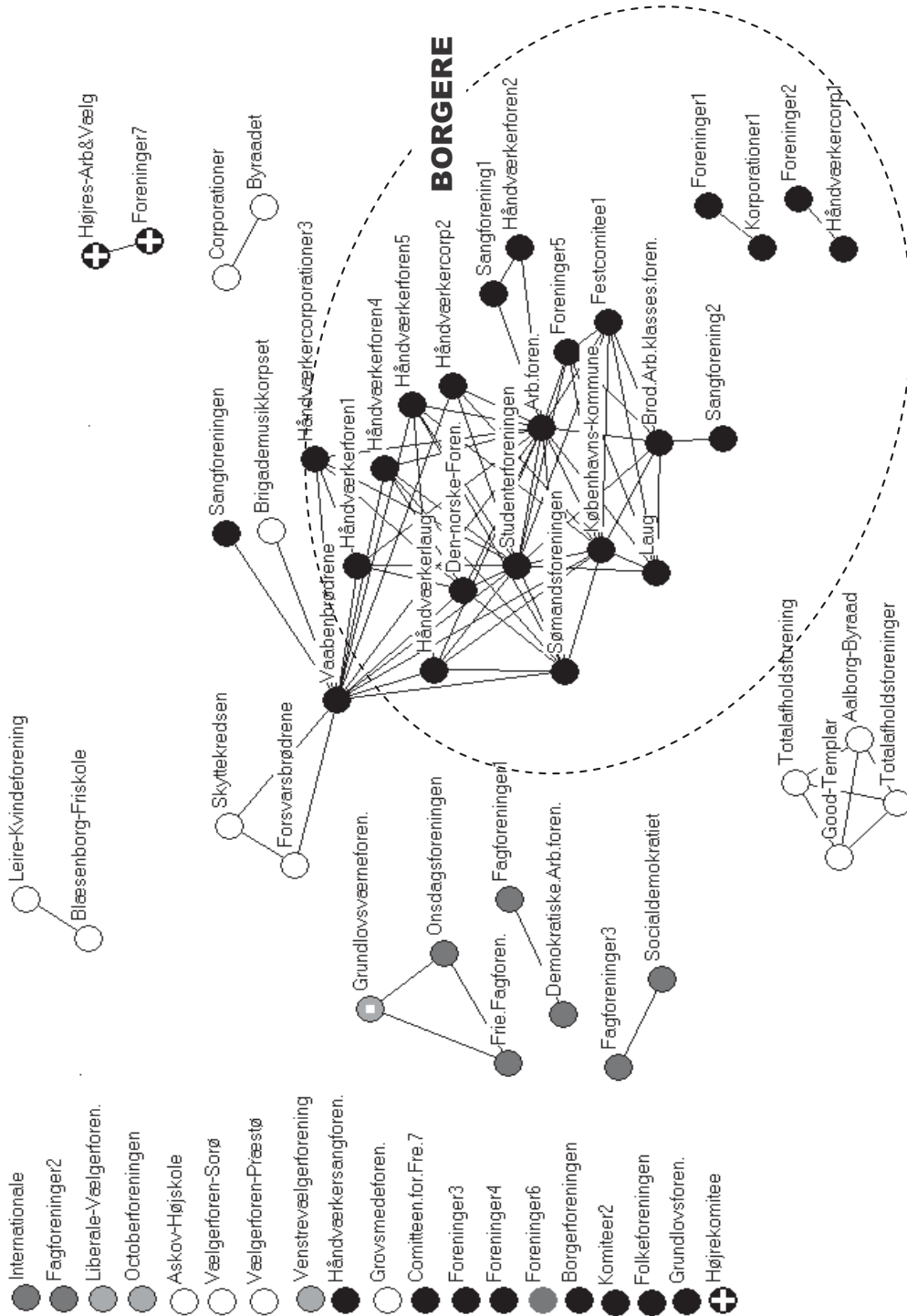
På baggrund af, hvad vi nu har foldet ud, mener vi, opfattelsen af provisorietiden bør revideres. Denne tids mange protester var mere end bare overfladiske krusninger og konsekvensløse frustrationer over regeringen og andre 'rigtige' historieskabere. Protesterne var selv historieskabende, og med hensyn til demokratisering var et vigtigt resultat, at den danske befolkning her for alvor blev mobiliseret til den effektive deltagelse, der er et af kriterierne for demokrati. Endvidere tilegnede befolkningen sig øget viden om politik og andre lighedsfremmende

85 Oplysninger baseret på adressedatabase, jf. Karpantschof & Mikkelsen (2013).

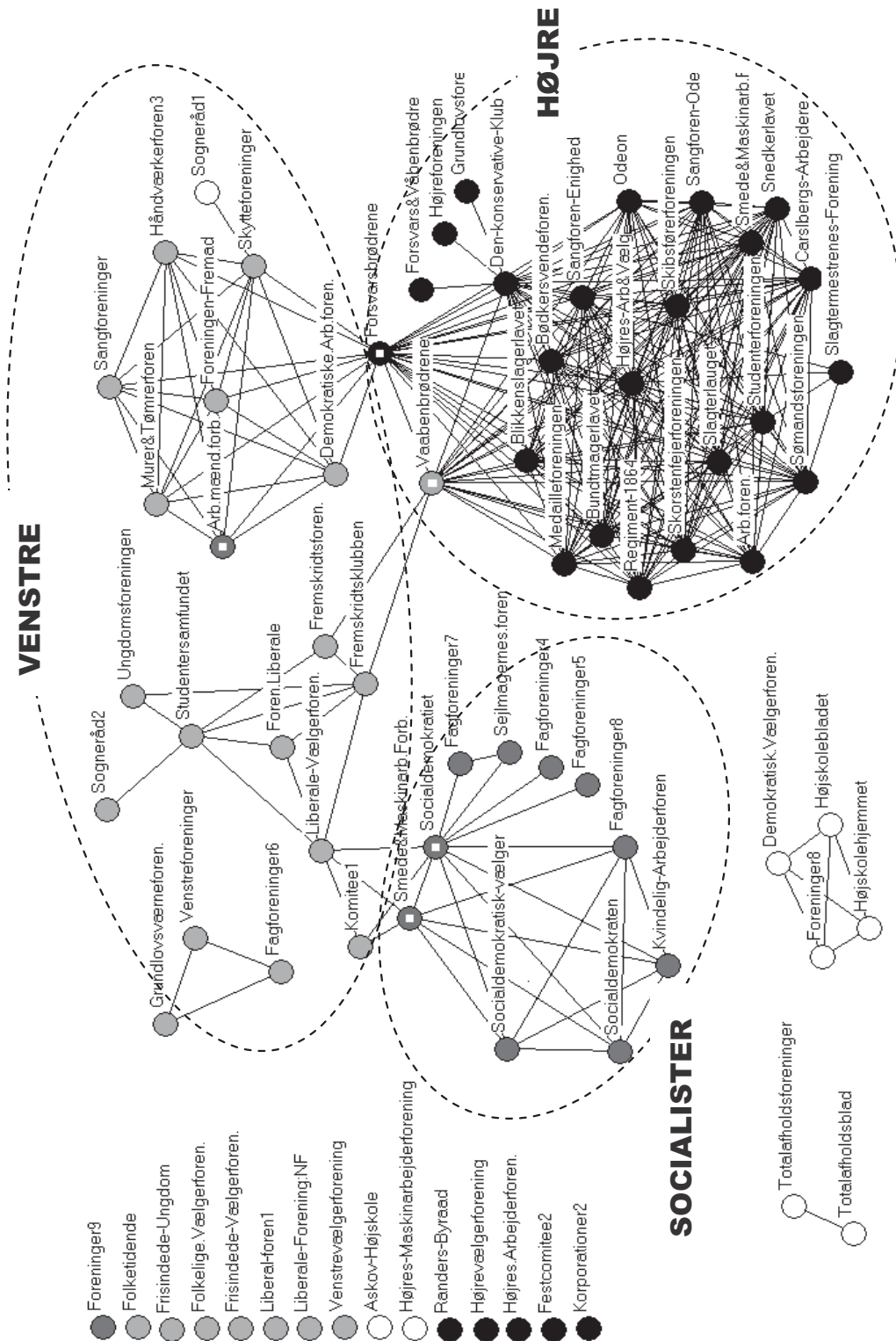
86 Se mere i Karpantschof (2014).

Figur 6. Organisationsnetværk 1865-1884

Forklarende noter til denne og følgende figur, se tekstboks s. 428.

Figur 7. Organisationsnetværk 1885-1887

Noter til figurene 6 og 7:

En streg mellem to organisationer viser, at de ifølge de benyttede kilder har deltaget sammen i en kollektiv aktion. Hvis en organisation efterfølgende har aktioneret med andre organisationer, lægges de nye forbindelser (streger) til de i forvejen registrerede. Organisationer uden forbindelser, yderst til venstre i figuren, har, ifølge kilderne, aktioneret alene.

Farvekoderne angiver de politiske grupper, som organisationerne har aktioneret sammen med.

1865-84:

SORT CIRKEL = Borgere

SORT MED HVIDT KRYDS = Højre

MØRKEGRÅ = Socialister

LYSEGRÅ = Venstre

1885-87:

SORT CIRKEL = Højre

MØRKEGRÅ = Socialister

LYSEGRÅ = Venstre

Hvid firkant i cirklen angiver, at organisationen også har deltaget i en aktion med en anden politisk gruppe. Ingen farve (hvid) angiver, at organisationen har aktioneret med øvrige grupper som afholdsbevægelse, interessegruppe, lokale osv.

ressourcer, og folkelige grupper styrkede deres kapacitet til på egen hånd at fremføre selvvalgte krav, gennemføre kampagner og hævde sig overfor de politiske magthavere. Men den måske vigtigste konsekvens var udbredelsen og konsolideringen af de partipolitiske fællesskaber, der kom styrket ud af tumulten som folkets legitime repræsentanter på en måde, som nu virkelig udfordrede kongens indflydelse på regeringsdannelsen; og med partiernes stærkere position fulgte valgenes større betydning og dermed den moderne massepolitik, der fremover tvang politikerne til for alvor at tage bestik af og kæmpe om befolkningens gunst.

På den anden side havde den store protestbølge umiddelbart ingen forfatningsmæssige, institutionelle eller konkrete politisk-processuelle konsekvenser. I den henseende har historikerne haft grund til ikke at tillægge 1885-protesterne megen vægt. Faktisk var protesternes eneste konkrete effekt på den statslige praksis, at Estrup-regeringen rullede de politiske frihedsrettigheder tilbage med bl.a. 'mundkurvcirkulæret',

der lagde særlige begrænsninger på læreres organisations- og ytringsfrihed, og andre repressive tiltag. Med en mindre ubøjelig modstander end Estrup kunne oppositionen velsagtens have haft mere succes, men nu måtte man altså vente med folketingsbaserede regeringer til systemskiftet i 1901. Provisorietidens megen uro overbeviste imidlertid mange konservative om det uholdbare i at regere et land i evig strid. Dagene for Estrups regime var dermed talte og sluttede helt med en ny forligspolitik i 1894.

I takt med den politiske afspænding trak især Venstre og Højre sig fra gaderne for at satse på det parlamentariske arbejde, hvilket afspejler sig i 1890'ernes relativt lave protestniveau i figur 2.⁸⁷ Men som det ligeledes ses af figuren, gik i stedet nye ungdomsgrupper og en venstreopposition, der rev sig løs fra Socialdemokratiet, i stigende grad på gaden i begyndelsen af 1900-tallet. Her videreudvikledes det eksisterende aktionsrepertoire, idet 1800-tallets ofte meget velordnede parti- og foreningsprocessioner efterhånden erstattedes af de mere løst formerede marcher gennem byen og til Folketinget, som vi kender så godt i dag, ligesom nye aktionsformer som cykeloptog, besættelse af kontorer og provokerende happenings kom til.⁸⁸

Det var på mange måder Venstre, Højre – fra 1915 Det konservative Folkeparti – og Socialdemokratiet, der lærte danskerne at demonstrere. Men i løbet af det 20. århundrede skulle samme partier komme til at opleve, at det nye demonstrationsmiddel igen og igen blev vendt til at udfordre dem selv og de regeringer, som de skiftedes til at danne. Venstre blev det første offer, da J.C. Christensens regering i 1909 faldt, akkompagneret af råbet fra tusinder af vrede demonstranter. Begivenheder et årti senere slog fast, at 'gadens parlament' var en politisk magtfaktor, der var kommet for at blive.

Intermezzo: Demokratisering uden protest og protest mod demokrati 1901-1940

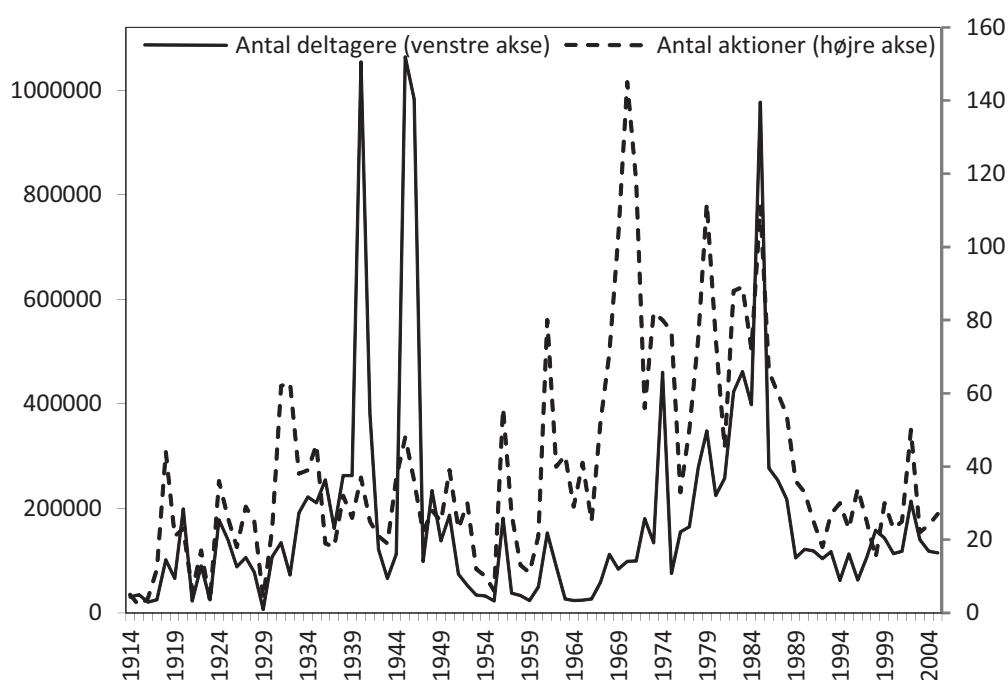
Demokratisering kan godt finde sted uden protest – og det protestfænomen, som vi overvejende har tillagt en demokratiserende rolle, kan også bruges bevidst og direkte som våben *mod* demokratiet, som det kendes fra mellemkrigstiden. Først ved indgangen til denne periode

87 Se også Jens Toftgaard: *Kampen om København. Magt og demokrati i byens rum 1870-1901*, Kbh. 2008, s. 97-110.

88 Eksemplerne på nye aktionsformer stammer fra René Karpantschofs post doc.-projekt, *Sociale bevægelser og demokrati i Danmark 1888-1913* (Protest-Database-DK 1888-1913) og vil blive beskrevet i fremtidige arbejder. Om demonstrationstogenes forandring i perioden, se også Toftgaard 2008, s. 109, 142.

havde det danske demokrati taget en form, der fortjener betegnelsen demokratisk. Siden systemskiftet 1901 havde folketingsparlamentarismen styret landet og vælgerne kunnet stemme ved hemmelige valg. Med grundlovsændringen i 1915 kunne også kvinder, tjenestefolk og unge ned til 25 år afgive deres stemme. Det havde selvsagt styrket denne afhandlings hovedtese, hvis disse demokratiske milepæle klart fremstod som direkte følger af samtidige protestbølger. Men det er ikke tilfældet, som det fremgår af vore egne data i figurerne 2 og 8.

Figur 8. Kollektive protestaktioner 1914-2005

De umiddelbare drivkræfter bag parlamentarismens indførelse og den store valgretsudvidelse skal findes blandt Rigsdagens medlemmer og disses indbyrdes kontroverser og forhandling, om end det skete i dialog med det efterhånden stærkere politiske civilsamfund. Her vil vi imidlertid minde om, at afhandlingens tese ikke er, at protester 'nedefra' er den eneste impuls til demokratisering. Det er derimod, at samspil mellem protest og statslig politik, mellem gade og parlament, har spillet en tilbagevendende rolle af nogle gange mindre og andre gange større betydning. I mellemkrigstidens tilfælde er det forholdsvist velbeskrevet, hvordan bevægelser og gadeprotester var dybt involveret i forsvar af, men sandelig også udfordringer mod det demokrati, der ellers endelig syntes at have fundet sin form. Vi vil her blot rekapitulere omstændig-

hederne omkring nogle af periodens mest markante optrin med fokus på forholdet mellem bevægelser og demokrati.

Det første udspiller sig omkring slutningen af 1. Verdenskrig, hvor et nyt protestopsving, jf. figur 8, dækker over begivenheder, der i historiskrivningen har skabt overskrifter som »Revolution i Danmark?«⁸⁹ Protestens igangsætter og ledere var syndikalisterne, som på det tidspunkt var de stærkeste eksponenter for den nye venstreopposition, der på baggrund af krigstidens sociale krise og øgede ulighed og direkte inspireret af den bolsjevistiske revolution i Rusland 1917, samt de kortvarige revolutioner i dele af Tyskland og Ungarn, også forsøgte sig herhjemme. Det kulminerede i november 1918 med Slaget på Grønttorvet, der udløste flere dage med »de voldsomste sammenstød mellem militante arbejdere og myndighederne i vor historie«, efterladende mere end 100 betjente og flere hundrede civile sårede.⁹⁰ Syndikalistledernes revolutionære forhåbninger og tale om »arbejderråd« havde dog reelt forsvindende lille opbakning. Kun i den faglige kamp opnåede syndikalisternes 'direkte aktion' så megen tilslutning blandt især københavnske arbejdere, at den socialdemokratiske fagbevægelse følte sig udfordret og presset til at skærpe kravene overfor arbejdsgiverne med det resultat, at det årtier gamle krav om 8-timers arbejdsdag endelig blev indfriet i foråret 1919. Senere samme år blev syndikalisterne selv udfordret af dannelsen af Danmarks Venstresocialistiske Parti, der året efter tilsluttede sig den sovjetisk ledede 3. Internationale og skiftede navn til Danmarks Kommunistiske Parti, DKP.⁹¹ Heller ikke kommunisterne opnåede andet end marginal opbakning, men i kombination med tilbagevendende faglig uro nærrede 'den røde fare' antisocialistiske reaktioner, der i løbet af mellemkrigstiden skulle blive del af tidens autoritære højrestrømninger.

Forinden havde en større trussel 'fra højre' allerede testet det unge folketingsstyre i en anden markant episode: »den [nok] mest dramatiske politisk-parlamentariske krise i Danmarks nyere historie,

89 Niels Finn Christiansen: *Klassesamfundet organiseres. 1900-1925. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie* bd. 12, Kbh. 1990, s. 250.

90 Christiansen (1990), s. 259.

91 Om periodens arbejdskampe, partidannelser og bevægelser på venstrefløj, se bl.a. Morten Thing & Jørgen Bloch-Poulsen: *Danmarks Kommunistiske Parti 1918-1941*, Kbh. 1979; Kurt Jacobsen: *Moskva som medspiller. DKP's gennembrud og Aksel Larsens vej til Folketinget*, Kbh. 1987; Mikkelsen (1992), s. 294-300; Knud Knudsen: *Arbejdskonflikternes historie i Danmark. Arbejdskampe og arbejderbevægelse 1870-1940*, Kbh. 1999, s. 130-40; Lars K. Christensen, Søren Kolstrup & Anette Eklund Hansen: *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000*, Kbh. 2007.

Påskekrisen«. ⁹² Krisens forfatningsmæssige kulmination indtraf d. 29. marts 1920, da Christian 10 udnyttede sin stadig grundlovssikrede ret til at afskedige ministerier – 1901-parlamentarismen blev først *de jure* med grundlovsændringen 1953 – til at erstatte den socialdemokratisk støttede radikale Zahle-regering med et kongeudpeget forretningsministerium. Kongens skridt var båret frem af »højreorienterede og udpræget nationale kredse«, som »samlede i sig al eksisterende modstand mod det ... ministerium, der syntes at ville føre landet imod bolsjevisme og national selvfornægtelse«, som Tage Kaarsted har opsummeret det. ⁹³ Dermed afspejler krisen også datidens nye, men for os velkendte partipolitiske skillelinjer, hvor Venstre efterhånden allierede sig med deres gamle modstandere i Det konservative Folkeparti, mens udbrydergruppen Det radikale Venstre, stiftet som parti 1905, kørte parløb med Socialdemokratiet. De højreorienterede og nationale kredse, som Kaarsted taler om, konkretiserer han selv til »godsejere«, »gårdejere«, »høj Kirkelige kredse«, »officerskorpset«, »arbejdsgivere« og »forretningsfolk« herunder ØK's H.N. Andersen og skibsreder A. P. Møller, de samme grupper, der i f.eks. Italien i reaktion mod kommunisme og arbejderbevægelse dannede fascismens sociale grundlag

Herhjemme samlede disse kredse via Dannevirke- og Flensborgbevægelsen d. 7. marts 1920 titusinder på Amalienborg Slotsplads bag kravet om en stor del af Slesvigs indlemmelse i Danmark i forbindelse med grænserevisionen efter 1. Verdenskrig. Det krav udløste hele krisen. Men trods kongens efterfølgende »statskup«, som Socialdemokratiet kaldte det, var der ikke tale om egentlig forsøg på magtovertagelse som Mussolinis march mod Rom. Den danske Påskekrise fik da også et helt anderledes stabiliserende udfald, da Socialdemokratiet og den socialdemokratisk dominerede fagbevægelse tog teten og fik forhandlet en løsning på plads. Det skete under truslen om generalstrejke og uro i gaderne, hvor arbejderbevægelsen herunder syndikalisterne var gået til modoffensiv med store demonstrationer, og hvor Amalienborg Slotsplads blev scene for antimonarkistiske opløb med råb om republik mod kongens palæ. Skønt de Konservative og Venstre i første omgang billigede kongens 'kup', så endte det hele med, at de fire store partier, S, R, V og K, rykkede sammen om det parlamentariske princip i et interessefællesskab vendt mod mere yderliggående konkurrenter på venstre som højre fløj. Også kongen havde lært sin lektie og lod sig

⁹² Karl Christian Lammers: »1914-1920. Fra borgfred til påskekrise«, i Niels Finn Christiansen, Karl Christian Lammers & Henrik S. Nissen: *Tiden 1914-1945. Gyldendals Danmarkshistorie* bd. 7. Kbh. 1988, s. 125.

⁹³ Tage Kaarsted: *Påskekrisen 1920*, Århus 1968, s. 328.

ikke friste, da fremtrædende erhvervsfolk – Højgaardkredsen – i 1940 pønsede på et Påskekup 2.0.⁹⁴

En stat-bevægelse-modbevægelse-dynamik havde igen bragt store folkemængder på gaden. Denne gang blev resultatet en konsolidering af den parlamentarisk-demokratiske praksis fra 1901. Et yderligere demokratisk fremskridt var valglovsændringen i 1920 med dens mere retfærdige forholdstalsvalg måde; noget Venstre længe havde modsat sig, da partiet favoriseredes af de gamle flertalsvalg i enkeltmandskredse. Med de store partiers konsensus var det danske politiske system alt i alt godt værnet mod de yderliggående tendenser, som vandt frem i 1920'erne og 1930'erne. Historien er velkendt. Økonomisk nedtur, arbejdsløshed og landbrugskrise parret med kommunismen, fascismen og national-socialismens slagkraftige alternativer til ineffektive parlamenter mobiliserede også i Danmark blandt vidt forskellige lag, herunder akademikere, kunstnere, arbejdsløse, bønder, erhvervslivet og nationalkonservative kredse. Selvom demokratiet, i hvert fald retrospektivt, syntes sikret, så vidner tidens gadeslagsmål og uniformerede grupper som kommunisternes Arbejderværn, den socialdemokratiske Trepilebevægelse og heilende medlemmer af Konservativ Ungdom – ved siden af de rigtige DNSAP-nazister og klart fascistisk inspirerede organisationer som Landbrugernes Sammenslutning – tilsammen om en tid, hvor der stadig blev sat åbenlyst spørgsmålstegn ved demokrati som styreform i relativt brede kredse.⁹⁵ Det skulle der en 2. Verdenskrig og et Tredje Rige til at ændre på.

Tredje demokratibølge: Besættelse, folkeprotest og demokratiets fejring 1943-1946

I besættelsestiden fortsatte danskernes interessekonflikter og indbyrdes stridigheder, ganske vist under meget usædvanlige rammer. Befolkningen accepterede umiddelbart de store partiers konsensus om samarbejdspolitikken, iværksat gennem S, R, V og K's samlingsregering

94 Jakob Kyril Meile: *Højgaardkredsen 1940 – et ekstraparlamentarisk forsøg på regeringsdannelse*, historiespeciale, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet 2005.

95 Om mellemkrigstidens højrestrømninger, se også Henrik Lundbak: *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-1947*, Kbh. 2001; John T. Lauridsen: *Dansk nazisme 1930-1945 – og derefter*, Kbh. 2002; Henning Poulsen & Malene Djursaa: »Social Basis of Nazism in Denmark: The DNSAP«, i Stein U. Larsen, Bernt Hagtvet & Jan P. Myklebust: *Who Were the Fascists. Social Roots of European Fascism*, Oslo 1980; Hans Schultz Hansen: »De nordslesvigske bondebevægelser i mellemkrigstiden«, *Bol og By. Landbohøistidsskrift* 1994/2; Morten Andersen: »Landbrugskrisen, LS og Nordslesvigske Manifest«, i Birgitte Herreborg Thomsen & Henrik Skov Kristensen (red.): *Sønderrjylland i 1933*, Aabenraa 2010; Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt: »Landvolkebevægelsen i Slesvig-Holsten«, *Bol og By. Landbohøistidsskrift* 1994/2.

i 1940. Alligevel kom det jo efterhånden til modstand i form af folkelige protester og sabotagevirksomhed vendt mod den tyske besættelsesmagt, men i høj grad også mod andre danskere, der i forlængelse af samarbejdspolitikken i stort tal og på forskellig vis arbejdede for tyskerne. Vi begrænser behandlingen af denne allerede tæt beskrevne tid til en kort argumentation for, at årene 1943-46 dækker over endnu en demokratibølge.⁹⁶

Betragter man figur 8, ser man allerede i 1940 en usædvanlig høj deltagelse i protester. Det drejer sig om den såkaldte alsangsbevægelse i sommeren 1940, hvor man omgik de på grund af besættelsen begrænsede muligheder for offentlige demonstrationer med mindre provokerende, mere symbolske manifestationer som store stævner med afsyngelse af nationale sange og hyldest af Christian 10. Herefter gik det hele lidt i sig selv, men i 1943 startede en mere sammenhængende kæde af begivenheder, som deltagelsesmæssigt kulminerer med en enorm folkelig mobilisering fra »befrielsessommeren« 1945 og ind i det følgende år.⁹⁷ 1943 markerer samtidig et skift fra passiv til aktiv modstand, og i forlængelse heraf vil vi nu begrunde, hvorfor begivenhederne 1943-46 bør opfattes som Danmarkshistoriens tredje store folkemobilisering med konsekvenser for demokratiet.

96 Blandt den store mængde af besættelseslitteratur har vi især støttet os til Hans Kirchhoff: *August-oprøret 1943*, bd. 1-3, København 1979; Lennart Bergfeldt: *Experiences of Civilian Resistance: The Case of Denmark 1940-1945*, ph.d.-afhandling, Uppsala Universitet 1993; Michael Thing: *En analyse af folkestrejken juni-juli 1994 med henblik på gadedemonstrationernes rolle og funktion*, historiespeciale, Københavns Universitet 1987; Palle-Roslyng-Jensen: *Danskerne og besættelsen*, Kbh. 2007; og med hensyn til udviklingen 1945-46 især Søren Hein Rasmussen & Niels Kayser Nielsen: *Strid om demokratiet. Artikler fra en dansk debat 1945-46*, Århus 2003; Michael Kjeldsen: »Mellem oprør og demokrati. Om normaliseringen i Danmark maj-oktober 1945«, i Hans Fredrik Dahl et al. (red.): *Danske tilstande – Norske tilstande*, Kbh. 2010; Hans Kirchhoff: *Samarbejde og modstand under besættelsen. En politisk historie*, Odense 2002, s. 304-318; Søren Nielsen-Man: *Kurs mod demokrati? Kbh. 2008*; samt en række bidrag i Henrik Dethlefsen & Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, Kbh. 1998, herunder Michael Kjeldsen: »Folkets vilje – landets lov»? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet« og Bent Jensen: »Magten og æren. DKP's forestillinger om folkedemokratisk magtovertagelse efter 1945«, der begge viser, at DKP nok officielt (og i praksis) stillede sig på det danske parlamentariske demokratis grund men på den anden side gik ind for en leninistisk-kommunistisk styreform, der ikke var forenelig med denne parlamentarisme.

97 Man kan diskutere, om vi ikke kunne have sat protestbølgens start ved 1940; og dertil skal siges, at der til dataene om besættelsesårene knytter sig særlige metodisk-kildemæssige omstændigheder. Avisårbogen, som er kilden til figur 8, er for det første påvirket af den censur, som aviserne i disse år var underlagt, og af denne, men også andre grunde er bl.a. oplysninger om deltagerantal påhæftet betragtelig usikkerhed. Dertil har vi kun registreret større forsamlinger, demonstrationer, strejker o.l. men ikke sabotager, der ret beset ville have givet et historisk højt resultat med hensyn til antal aktioner 1940-45.

I 1943 skabte den tyske hærs tilbagegang på østfronten og i Italien forventning om krigens og dermed Hitlerregimets snarlige afslutning. I august dette år bredte en blanding af lokale strejker, demonstrationer og angreb på danske nazister, værnemagere og 'tyskerpiger', men også slagsmål med tyske soldater, sig fra Esbjerg og Odense til andre større provinsbyer. Arbejderne gik forrest, bl.a. ansporet af medlemmer af det siden »kommunistloven« i 1941 illegale DKP, men det blev hurtigt et socialt og politisk bredt oprør trods samlingsregeringens, den socialdemokratiske fagbevægelses og politiets bestræbelser på at modvirke protesterne. Konsekvensen af augustoprøret blev som bekendt samarbejdspolitikens ophør, da S-R-V-K-regeringen trådte tilbage d. 30. august. Rigsdagens partier var dog ikke blandt drivkræfterne, da Danmarks Frihedsråd to uger senere blev stiftet af konservative, kommunistiske, men også socialdemokratiske repræsentanter for modstandsbevægelsen. Frihedsrådet opnåede snart karakter af undergrundsregering og fik en vis folkelig status som Danmarks legitime politiske repræsentation. Med københavnernes »folkestrejke« i 1944 styrkedes opbakningen til modstandslinjen yderligere. Den modsætning, der her var kommet til udtryk mellem samarbejdspolitikere, dvs. landets politiske elite, og store dele af befolkningen, havde således potentiale til at vende op og ned på hele den politiske situation, da freden endelig kom 5. maj 1945. Til eksempel måtte de fire 'gamle' partier nu frygte for den voksende tilslutning til (det igen lovlige) DKP men også for vælgernes dom over de fire partiers måde at føre Danmark gennem krigen på.

Det var på den baggrund og specielt udsigten til folketingsvalg d. 30. oktober, at partier og grupper fra hele det politiske spektrum iværksatte den stribe af indbyrdes konkurrerende folkemøder, demonstrationer, strejker og enkelte uroligheder 1945-46, der tilsammen fremstår som et af det 20. århundredes største folkelige mobiliseringer. Udover at positionere sig selv i kampen om at fortolke den just overståede besættelsestid, var netop »demokrati« et stort eksplicit tema. Til forskel fra 1930'erne »sluttede man nu talstærkt op om demokratiet. Glemte var den omfattende demokratiske pessimisme blot få år forinden«. ⁹⁸ Nazisterne var selvsagt udspillet, mens kommunisterne i DKP stort set overholdt de demokratiske spilleregler uden forsøg på at indføre det såkaldte proletariats diktatur, som de ellers støttede i Sovjetunionen; og i borgerlige kredse, hvor antiparlamentariske holdninger før krigen havde været salonfæhige, taltes ikke længere om national genrejsning og stærke mænd. Til gengæld var det mere usikkert, hvad den overvældende

98 Rasmussen & Nielsen (2003), s. 13.

tilslutning til demokrati egentlig gik ud på. I foråret 1947 konkluderede Gallup, at kun hver tredje dansker havde en nogenlunde idé om, hvad demokrati er («Folkestyret Stat, Regering valgt af Folket», »Lige Ret for alle« eller »Ytringsfrihed«), mens resten enten ikke kunne forklare det eller »ved det, men kan ikke udtrykke det«, som det formuleredes.⁹⁹

Ikke desto mindre fik den store demokratidebat håndgribelige konsekvenser. Straks i 1946 nedsattes en forfatningskommission, men først i 1953 forelå det forslag til en ny grundlov, som blev vedtaget ved folkeafstemning samme år efter anbefaling af alle de politiske partier undtagen DKP. Under indtryk af de unges centrale rolle i modstandskampen blev valgretsaldern nedsat til 23 år, hvilket også fik tilslutning fra de traditionelt modvillige konservative, der viste sig modtagelige over for argumenter som, at »(d)en ungdom, man betroede at kæmpe for Danmark med maskinpistoler, kan man også betro en stemmeblyant«. ¹⁰⁰ Derudover blev landstinget afskaffet, og ikke mindst blev parlamentarismen langt om længe indskrevet i grundloven med den nye § 15, der siger, at en regering skal gå af, eller udskrive nyvalg, såfremt Folketinget udtaler sin mistillid. Danske monarkers rolle som den, der udpeger ministrene, blev herefter den rent rituelle, vi kender som dronningerunder. Dermed var de sidste konstitutionelle forhindringer for et egentligt folkestyre fjernet. Men kampen om demokratiet var alligevel ikke slut.

Fjerde demokratibølge: 1968, ungdomsoprør og deltagerdemokrati

Årstallet 1968 har fået en næsten mytisk status, og figur 8 illustrerer, at årene omkring 1968 ganske rigtigt løftede konfliktniveauet til højder, der ikke er set siden. Som figuren videre viser, var antallet af deltagere i disse år imidlertid beskedent. Kombinationen af mange aktioner og få deltagere kendetegner det såkaldte ungdomsoprørs indledende 'vilde' fase med utallige smågruppers spontane og eksperimenterende aktiviteter båret frem af samtidige internationale begivenheder, der styrkede troen på, at 'alt er muligt'. Hen ad vejen voksede den folkelige deltagelse for at kulminere i 1980'ernes første halvdel, hvorefter den store protestcyklus ebber ud. Også denne bølge er forholdsvist velbeskrevet, og ligesom med besættelsestiden vil vi efter en kort skitsering af forløbet koncentrere os om konsekvenserne.

⁹⁹ *Ugens Gallup* nr. 14, 1947.

¹⁰⁰ Fra DKP's pjece *Folkets vilje – landets lov*, jf. Hans Sode-Madsen: *Farlig ungdom. Ungdommen, samfundet og Ungdomskommissionen 1945-1979*, Århus 2005, s. 53.

Som et varsel om, hvad der var på vej, dækker det stigende antal aktioner i årene frem mod 1968 over nye aktionsformer som besættelse af ejendomme og udendørs områder med det formål, at »afprøve alternative boligmiljøer, hvori beboerne har størst mulig indflydelse« eller helt »at opbygge et selvstyrende samfund«, som det hed i først Sofiegården (besat 1965-69) og siden Christianias målsætning fra 1971.¹⁰¹ Dermed var starten gået på mange års omfattende besæt- og beboerbevægelser med radikale, basisdemokratiske alternativer til det repræsentative politiske system, som så sig meget direkte udfordret. Besættelsen som aktionsform blev også benyttet, da københavnske psykologistuderende i foråret 1968 red med på årets internationale studenteroprør under paroler som »Bryd med professorvældet – medbestemmelse nu«, hvorefter det danske oprør spredte sig fra det ene institut til det andet og fra den ene læreanstalt til den anden.¹⁰² Det er i det hele taget karakteristisk for oprøret, at »mobiliseringen blev kanaliseret gennem de tætte sociale netværk på de store uddannelsesinstitutioner«,¹⁰³ hvorfra det bredte sig fra studiepolitik til andre temaer som kvindesagen og miljøet, jf. tabel 3, og videre til helt andre sektorer som arbejdsmarkedet, hvor antallet af strejker steg dramatisk, ofte fulgt af fysiske blokader for højere løn, men også medbestemmelse på arbejdspladsen.¹⁰⁴ De privatansatte førte an, men det varede ikke længe, før de offentlige fulgte efter.¹⁰⁵ Den helt store massemobilisering i 1980'ernes første halvdel skyldtes bl.a. elev- og studenterbevægelserne, Folkebevægelsen mod EF, den nye fredsbevægelse og ikke mindst de store strejker og demonstrationer mod den borgerlige regerings indgreb på arbejdsmarkedet. Alt dette videreførte 1960'ernes aktionsrepertoire med besættelser, blokader og fantasifulde happenings, der stadig benyttes i dag om end ofte i en mere ritualiseret og symbolsk og mindre konfronterende form.¹⁰⁶

101 Jf. René Karpantschof: »Storbyoprør: Husbesættelse og senmodernitet«, i Anni Greve (red.): *Storbyen – urbanisering og urbanitet*, Kbh. 2014.

102 Thomas Ekman Jørgensen & Steven L.B. Jensen: *1968 – og det der fulgte. Studenteroprørets forudsætninger og konsekvenser*, Kbh. 2008.

103 Lise Togeby: *Fra tilskuere til deltagere*, Århus 1994, s. 49.

104 Flemming Mikkelsen: »Cycles of Struggle and Innovation in Industrial Relations in Denmark After World War II«, *Scandinavian Journal of History* 22, 1997.

105 Flemming Mikkelsen: »Unions and New Shop-floor Strike Strategies and Learning Processes Among Public Employees«, *Economic and Industrial Democracy: An International Journal* 19, 1998.

106 Se bl.a. Ole Borre & Leslie Eliaso: »Protestadfærden og dens baggrund«, i Ole Borre (red.): *Efter vælgerskredet*, Århus 1983; Niels Thomsen: »Den politiske kultur«, i George Nellemann (red.): *Dagligtiv i Danmark i vor tid*, Kbh. 1988; Morten Bendix Andersen & Niklas Olsen (red.): *1968. Dengang og nu*, Kbh. 2004; Flemming Mikkelsen (red.): *Bevægelser i demokrati*, Århus 2002.

Tabel 3. Dominerende stridspunkter i kollektive aktioner 1946-2000
(antal begivenheder i pct.)

Periode:	1946-50	1951-55	1956-60	1961-65	1966-70
Politik – udland	13,8	10,0	12,3	28,7	34,9
Fredssagen	11,5	20,0	7,7	9,1	2,3
Atomvåben			9,2	19,6	
Fællesmarked				0,7	
Indvandring			3,1		1,1
Politik – indland	25,3	14,0	12,3	7,0	3,4
Levevilkår	18,4	14,0	3,1	1,4	1,5
Arbejdsmarked	14,9	20,0	24,6	8,4	7,7
Forsvaret – intern	3,4	10	1,5	2,1	5,4
Boligforhold	4,6		1,5	0,7	6,1
Uddannelse	1,1	2,0	3,1	2,8	19,2
Fiskeri/landbrug		4,0		2,8	
Religion				2,8	0,8
Køn/abort					4,2
Ungdomsgruppe			18,5	7,0	4,6
Højreradikale					
Miljø					2,3
Kulturpolitik					1,9
Institutioner					1,2
Atomkraft					
Øvrige	6,9	6,0	3,1	7,0	3,5
<i>Antal (= 100 pct.)</i>	<i>87</i>	<i>50</i>	<i>65</i>	<i>143</i>	<i>261</i>

Tabel 3 (fortsat)

1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991-95	1996-00
15,5	7,1	12,3	20,6	13,7	13,3
0,4	3,5	7,8	2,4		
	1,2	5,5	4,2	1,4	
4,8	2,9	1,8	1,8	1,4	
0,4		6,8	15,8	23,2	18,7
1,6	4,7	5,9	4,2	9,6	12,0
2,4		0,5	3,0	1,4	1,3
17,9	36,5	26,0	5,5	9,6	5,3
2,0	0,6		1,2	2,7	1,3
10,0	4,1	9,1	13,9		
13,5	16,5	5,5	4,2	6,8	4,0
4,0	3,6	1,4	1,8	4,1	2,7
2,8		0,9	1,2		2,7
5,2	1,2	1,8	0,6	1,4	1,3
0,4	0,6	3,7	1,8	1,4	6,7
			0,6	8,2	6,7
4,8	2,9	4,1	4,8	2,7	4,0
0,4		0,5	0,6	1,4	
5,6	3,0	2,3	3,0	4,1	4,0
	5,3	0,9	0,6		
8,4	6,4	3,3	7,4	6,9	16,0
<i>251</i>	<i>170</i>	<i>219</i>	<i>165</i>	<i>73</i>	<i>75</i>

Hele denne protestbølge dækker over en kompleks kæde af mobiliseringer om vidt forskellige emner, men Socialdemokratiets 1. maj-paroler fra perioden vidner om demokratitemaets centrale position. I årene 1968-79 indgik »demokrati« som noget helt usædvanligt i syv ud af ti paroler herunder »nærdemokrati«, »socialt demokrati« og »økonomisk demokrati«. ¹⁰⁷ Det sidste, visionen om økonomisk demokrati, løb ud i sandet, og dermed sluttede også den brede arbejderbevægelses hundredårige kamp mod, at »demokratiets grænse (går) ved fabriksporten« og krav om kollektiv kontrol over produktionsmidlerne. ¹⁰⁸ Ud fra et marxistisk synspunkt havde man ment, dette var en forudsætning for fuldkomment demokrati, men det havde aldrig været indeholdt i »borgerskabets grundlov«. ¹⁰⁹ Hvor spektakulært det end havde set ud, rokkede 68-oprøret og hele den følgende politiske venstredrejning med andre ord ikke ved samfundets liberalt-kapitalistiske grundvold. Ikke desto mindre skete der markante forandringer. Parolen om nærdemokrati blev til inddragelse af studerende, folkeskoleelever, beboere m.fl. på en lang række områder. Det sociale demokrati i form af en forbedring af den brede befolknings økonomiske, uddannelsesmæssige og andre ressourcer, der fremmer ligheden i politisk deltagelse, blev også øget, ligesom den ændrede holdning til 'ungdommen' førte til, at valgretsalderen i 1978 endnu engang blev sænket, så den endelig matchede myndighedsalderen, dvs. til de nuværende 18 år. ¹¹⁰ Samtidig bidrog spredningen af emancipatoriske, egalitære og antiautoritære idéer til et brud med traditionelle sociale hierarkier, især på kønsområdet. Lise Togeby kan således konkludere, at »der i løbet af 1970erne og 1980erne er sket en kvalitativ ændring af kvinders politiske bevidsthed. Kvinder er blevet mere politiserede, og de er blevet mere venstreorienterede. Man kan med en vis rimelighed sige, at der er sket et kulturskift«. ¹¹¹ Kulturskiftet strakte sig til en generel omformning af civilsamfundet, hvor kollektiver, medborgerhuse og såkaldt alternative miljøer og modkulturer vandt frem og skabte nye rammer for den enkeltes deltagelse og udfoldelse.

¹⁰⁷ I 1969 og 1972 afholdtes ingen fælles socialdemokratisk 1. maj. 1946-1967 indgik 'demokrati' kun to gange i hovedparolen til 1. maj, og den ene gang var mod Østblokkens 'folkedemokrati'. 1980-89 var 1. maj-parolerne helt uden 'demokrati', jf. Søren Federspiel m.fl.: *Arbejdernes 1. maj*, Kbh. 1990.

¹⁰⁸ Niels Dalgaard: *Ved demokratiets grænse. Demokratisering af arbejdslivet i Danmark 1919-1994*, Kbh. 1995, s. 9.

¹⁰⁹ Jens Engberg: »Borgerskabets grundlov«, i Claus Bryld & Søren Hein Rasmussen (red.): *Demokrati mellem fortid og nutid*, Kbh. 2003.

¹¹⁰ Jørgen Elklit & Ole Tonsgaard: »Folkeafstemningen i september 1978 om 18 års valgret«, *Politica* 10/3, 1978-79.

¹¹¹ Togeby (1994), s. 48.

Alligevel er det omdiskuteret, i hvilken grad protestbølgen fra 1968 forklarer periodens politisk-kulturelle ændringer. Tanker om deltagerdemokrati og økonomisk lighed havde været del af demokratidebatten tilbage i 1945-46, og velfærdsstat og offentlige reformer var på vej før 1968.¹¹² Men ungdomsoprørerne mødte ikke desto mindre modstand, og 1970'ernes nye politiske kultur var aldrig blevet, som den blev, uden tidens usædvanligt aktive civilsamfund. Hermed er vi tilbage, hvor vi har været før: ved samspillet mellem protest 'for neden' og demokratisering 'for oven'.

En konfliktfyldt dansk demokratisering 1700-2000

Dette nye overblik over de sidste tre hundrede års protester munder ud i den centrale iagttagelse, at de fire mest markante bølger af protest i Danmark i hele perioden 1700-2000 alle havde demokrati som centralt tema. Det beviser dog ikke i sig selv vores hovedpåstand om, at folkelige protester – eller rettere: samspil mellem protest 'for neden' og statslig politik 'for oven' – op gennem historien har påvirket udformningen af det danske demokrati. Vores egentlige belæg er, at de fire nævnte protestbølger alle havde demokratiserende konsekvenser i form af øget *bredde* (grad af formel ret til og effektiv, folkelig deltagelse i politik), *lighed* (inklusion uanset social status, økonomi, køn osv.), *bekyttelse* (mod vilkårlig undertrykkelse og magtmisbrug) og *bindende konsultation* (regeringsdannelse og ført politik, der justeres i dialog med folkelige tilkendegivelser ved valg, underskriftindsamlings, offentlige høringer osv.).

Vurderet ud fra demokratikriterierne i tekstboksen s. 399 afstedkom den første protestbølge 1831-48 klare fremskridt: Stemmeretten blev udvidet; den politiske ulighed på baggrund af ejendom og formue blev mindre; forenings-, ytrings- og forsamlingsfriheden blev større, og med Folketingets rolle som (med)lovgiver øgedes også befolkningens indflydelse på den førte politik. Det var store fremskridt sammenlignet med det forudgående enevældige diktatur. Folketinget havde dog stadig ingen indflydelse på, hvem der dannede regering, langt de fleste voksne måtte ikke stemme, og frihedsrettighederne blev fortsat alvorligt

112 Knudsen (2006), s. 189-198. Flere har fremført, at ungdomsoprørerne løb åbne døre ind, idet der angiveligt »var en udbredt forståelse for, at [...] der måtte laves om på gamle strukturer, ledelsesformer og organisationsmåder, både i det privatejede erhvervsliv og den offentlige sektor« Ole Krarup Pedersen: *Danmark og verden 1970-1990*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 15, Kbh. 1991, s. 29.

overtrådt. Den anden protestbølge 1885-87 realiserede befolkningens effektive deltagelse i politik, fremmede partiernes rolle og dermed den moderne massepolitik og styrkede folkelige gruppers kapacitet til at hævde sig overfor staten. Den tredje protestbølge 1943-46 konsoliderede befolkningens position som en aktiv deltager, som partier og magthavere måtte tage bestik af, og resulterede konkret i en nedsættelse af valgretsalderen, Landstingets afskaffelse og en forfatningsmæssig garanti for parlamentarisme og dermed den formelle afskrivning af monarkiets politiske rolle. Den fjerde protestbølge cirka 1968-1986 resulterede i en markant uddybning af demokratiet med deltagerdemokrati og borgernes medindflydelse på en lang række områder samt et generelt kulturskift til fordel for en større ligestilling mellem borgerne uanset køn, alder og anden status. Med til hele historien hører, at folkelige protester i 1853-54 og 1920 – som ellers lå i protestmæssige intermezzi – succesfuldt forsvarede demokratiet mod forsøg på om ikke 'statskup' så en vis relancering af monarkiet. På baggrund af alt dette kan vi samlet set konkludere: En mobiliseret, deltagende og aktiv befolkning er den vigtigste forudsætning og garant for et velfungerende demokrati.

Vi har gjort mest ud af de to første protestbølger fra 1830'ernes stændertid til det moderne demokratis konsolidering 1915-20. Her gik vi tæt på den internationale konfliktpredning, stat-bevægelse-modbevægelse-dynamikken, dannelse af kollektive politiske aktører, protestpåvirkning af partisystemet og andre processer, som vi til gengæld kun berørte overfladisk i de to sidste bølger omkring besættelsens afslutning og 1968. Alligevel håber vi at have vist den erkendelsesmæssige gevinst ved at dykke ned i de enkelte konfliktforløb for her at studere, hvordan demokratiet bliver formet af konkrete, historiske aktører og dertil knyttede politiske samspilsprocesser.

Vi hævder hverken, at protester er den eneste eller en tilstrækkelig forklaring på demokrati. Vi har selv påpeget, at folkelige bevægelser ikke har nogen entydig effekt på demokratiseringen. Elitære og konservative kredse har ved flere lejligheder mobiliseret civilsamfundet og benyttet gadeprotester i forsøg på at rulle demokratiet tilbage; og demokrati som idé og dets udformning i praksis fortsatte meget længe efter grundloven af 1849 med at være genstand for protest og konflikt. I konflikterne har forskellige samfundsgrupper stredes og konkurreret om at forme demokratiet, og 'gaden' er blevet brugt til at lægge pres på modstandere og legitimere egne krav som udtryk for 'folkets vilje'. Dette har gjort bevægelser og protestaktivitet til instrument for meget

divergerende formål. Endelig skal man ikke glemme, at protester med et demokratisk sigte kan have afdemokratiserende konsekvenser, f.eks. når staten provokeres til repression. Men det ændrer ikke på, at folkelige protester efter vores mening bør indtage en klar rolle i fremstillinger af det danske demokratiseringsforløb.

I et internationalt og historisk perspektiv har der været mange veje til demokrati, men et blik ud over verdenshistorien viser, at den mest almindelige er den, hvor protest og demokratisering følges ad.¹¹³ Det gælder også nylige epokeskabende begivenheder som kommunistregimernes fald i 1989 og presset mod de arabiske diktaturer fra 2011, der til fulde bekræfter de sociale bevægelsers historiske rolle. De viser dog også, at kampen om demokrati er en langstrakt proces med interne brydninger og fortsat uro. Heller ikke herhjemme er historien slut, sådan som tilbagevendende demonstrationer, gadekampe, den nye højrefløj og meget andet vidner om; og med et sidste blik på demokratikriterierne fra indledningen er det ikke svært at finde aspekter, der stadig er genstand for kritik og diskussion. F.eks. opfatter nogle den nuværende form for deltagerdemokrati med hyppig indblanding fra diverse organisationer og protestgrupper som et fremskridt, mens andre ser det som 'de højtråbendes tyranni' og en degenerering af den repræsentative styreform. Vi kan bare konkludere, at demokrati, i Danmark som i andre lande, aldrig har været nogen fast og entydig størrelse. Demokrati har altid været en flydende politisk og historisk konstruktion defineret af stridende aktører herunder magthavende og privilegerede grupper, der efter evne søger at forme demokratiet til egen fordel.

SUMMARY

Waves of Popular Protest and Democracy in Denmark, 1700-2000

This study examines the historical formation of democracy in Denmark with special reference to the relationship between popular protest and democratization of the political system. It does so on the basis of a database of more than 5,000 contentious collective actions from 1700-2000. The empirical main result is the identification of four major waves (or cycles) of popular struggle.

The first wave of protest began in the 1830s, culminating in 1848 with the fall of absolutism and the transition to constitutional monarchy. The next protest cycle 1885-87 arose from the so-called 'constitutional struggle' with claims for a true parliamentary rule in order to repeal the powers vested in the king to

113 John Markoff: *Waves of Democracy. Social Movements and Political Change*, London 1996; Charles Tilly: *Contention & Democracy in Europe 1650-2000*, Cambridge 2004; Jean Grugel & Matthew Louis Bishop: *Democratization. A Critical Introduction*, New York 2014.

appoint – and dismiss – the government as he saw fit. The third wave unfolded around the end of World War II, 1943-46, while the hitherto last major wave of popular struggle erupted in 1968 with the youth and student rebellion.

The analysis shows that ‘democracy’ was the central issue of contention in all four of these protest waves, and lends support to the main thesis of the study: that periods of intense interaction between popular protest and the state have had a decisive formative influence on the genesis and further development of Danish democracy.

Further substantial evidence in support of the thesis is provided by the fact that each of the four protest waves resulted in concrete democratic progress as measured by an increase in *scope* (the degree of formal rights to and effective popular participation in public politics), *equality* (inclusion of citizens regardless of social status, gender, etc.), *protection* (against arbitrary state repression and abuse of power), and *binding consultation* (government formation and adjustment of policies with responsiveness to regular dialogue between state and citizens in the form of elections, petitioning, hearings, etc.).

All in all, protest from below has played a significant role in the long Danish process of democratization. A mobilizing, participating and active population has been the midwife of a well-functioning democracy and also its defender.